

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΔΡΕΟΥ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΓΡΑΒΑΝΗ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΟΥΡΟΥΤΗΣ

*Πρώτη παρουσίαση
στη μνήμη του καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη*

Η αποκάλυψη των αρχαιοτήτων της Δουρούτης οφείλεται στα έργα διαμόρφωσης του ευρύτερου χώρου της Πανεπιστημιούπολης Ιωαννίνων. Συγκεκριμένα, το 1976, οι εκσκαφές για διάνοιξη αποστραγγιστικής τάφρου, από την έξοδο της χαράδρας Μεγάλο Λαγκάδι μέχρι περίπου το χώρο του Πανεπιστημιακού Νοσοκομείου, έφεραν στο φως λείψανα αρχαίων κτιρίων ακριβώς στην έξοδο της χαράδρας και αρχαίους τάφους στο υπόλοιπο τμήμα της τάφρου¹ (σχέδ. 1-2: Βόρειο Συγκρότημα - Νεκροταφείο).

Οι σωστικές ανασκαφές, που ακολούθησαν ευθύς αμέσως, επικεντρώθηκαν για λόγους ασφαλείας στο χώρο των ταφών. Ως το 1981, που συνεχίστηκαν, αποκάλυψαν περισσότερους από 150 τάφους εκτεταμένου νεκροταφείου (σχέδ. 4, φωτ. 1), με χαρακτηριστικό γνώρισμα τη χρήση λιθωσρών στην κάλυψη των νεκρών και την πληθώρα των μεταλλικών αντικειμένων ως κτερισμάτων². Η μελέτη των πολλών και ποικίλων ευρημάτων³ των τάφων, απέδειξε ότι το νεκροταφείο χρησιμοποιήθηκε συ-

1. Ι. Ανδρέου, ΑΔ 31(1976): Χρονικά, σ. 206-209, της ίδιας, ΑΔ 32(1977): Χρονικά, σ. 149-152, ΑΔ 33(1978): Χρονικά, σ. 181-182, ΑΔ 34(1979): Χρονικά, σ. 240, ΑΔ 35(1980): Χρονικά, σ. 301-302 και ΑΔ 36(1981): Χρονικά, σ. 271. Σχετικά βλ. επίσης Ι. Ανδρέου, ΑΔ 38(1983): Χρονικά, σ. 229.

2. Ι. Ανδρέου, «Δύο παιδικοί τάφοι του 5ου π.Χ. αιώνα», Ηπειρωτικά Χρονικά, 23 (1981), σ. 126-146, της ίδιας, «Χάλκινο κράνος ιλλυρικού τύπου», Πίρια 2-1985, σ. 281-288 και «Το νεκροταφείο της μολοσσικής κόμης στη Δουρούτη Ιωαννίνων», Τόμος στη μνήμη Ι. Βοκοτοπούλου, υπό εκτύπωση (στο εξής Ανδρέου, Νεκροταφείο).

3. Μικρό μέρος των ευρημάτων από τις ανασκαφές της Δουρούτης είναι εκτεθειμένο στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Οι φωτογραφίες των ευρημάτων που δημοσιεύονται εδώ έγιναν από τον Β. Πτηνόπουλο, φωτογράφο του Μουσείου Ιωαννίνων, ενώ τα σχέδια των οικοδομικών λειψάνων οφείλονται στον Ι. Διαμαντόπουλο, σχεδιαστή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

νεχώς από το τέλος της γεωμετρικής εποχής μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους. Διαπιστώθηκε επίσης ότι, κατά τους αρχαίους και κλασικούς χρόνους, και κυρίως κατά τον 6ο και 5ο αι. π.Χ., τα κτερίσματα πολλαπλασιάζονται και συχνά αποτελούν σημαντικά έργα της αρχαίας κεραμικής, μικροτεχνίας και μεταλλοτεχνίας, γεγονός ενδεικτικό της ευημερίας των κατοίκων της περιοχής, ιδιαίτερα κατ' αυτή την περίοδο.

Πολύ νωρίτερα από την ανασκαφή του αρχαίου νεκροταφείου, η περιοχή της Δουρούτης είχε ενταχθεί στην αρχαιολογική βιβλιογραφία με τη μελέτη του αείμνηστου καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη «Επιτύμβιος στήλη ή περί δρουολατρείας»⁴. Με αφορμή την τυχαία ανακάλυψη, το 1965, ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης⁵ των ελληνιστικών χρόνων στην περιοχή του Νεοχωρόπουλου και τον τυχαίο επίσης εντοπισμό, την ίδια χρονιά, τάφου της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Δουρούτη, ο Δάκαρης πραγματεύτηκε, με το μοναδικό τρόπο του, ιστορικά, τοπογραφικά, θρησκευολογικά και αρχαιολογικά θέματα σχετικά με τον Ηπειρωτικό χώρο και ειδικότερα με την περιοχή της Δουρούτης.

Η ύπαρξη τάφου της Ύστερης Εποχής του Χαλκού μαρτυρεί χρήση του χώρου σε ακόμη προγενέστερες εποχές από ότι διαπιστώθηκε με τις ανασκαφές των ετών 1976-1981 στο νεκροταφείο, ενώ ο εντοπισμός, πρόσφατα, κυκλικών κατασκευών στην κορυφή του λόφου της Δουρούτης πιθανότατα υποδηλώνει εγκατάσταση κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου⁶. Τη μακρά χρήση του χώρου αποδεικνύει η ύπαρξη νεκροταφείου των πρώιμων χριστιανικών χρόνων, το οποίο ανέσκαψε η Ιουλία Βοκοτοπούλου, το 1969, στις βόρειες παρυφές της Δουρούτης, στη θέση Χαλαζόνια του Νεοχωρόπουλου⁷. Εξάλλου, είναι γνωστά, όσο και σημαντικά, τα μεταβυζαντινά μνημεία της περιοχής, δηλαδή οι Μονές του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Παρασκευής⁸, όπως επίσης το συγκρότημα κτιρίων

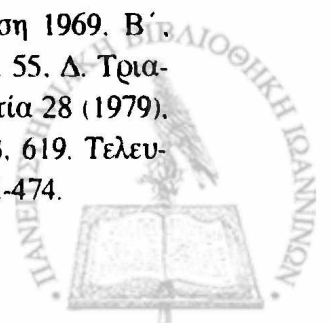
4. Χαριστήριον εις Α. Ορλάνδον, Δ', Αθήναι 1967-68, σ. 387 - 405.

5. Η στήλη είναι εκτεθειμένη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων (αριθ. ευρετ. 17). Σχετικά βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, Αθήναι 1973, σ. 84.

6. Ανδρέου. Νεκροταφείο, ό. π.

7. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 342-344.

8. Π. Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, Αθήνα 1856, ανατύπωση 1969, Β', σ. 234. Ι. Λαμπρίδης, Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων, Αθήναι 1880, σ. 55. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ΑΔ 32(1977): Χρονικά, σ. 158. Π. Τζιόβας, Ηπειρωτική Εστία 28 (1979), σ. 194, 198-199, 639, 807, του ίδιου, Ηπειρωτική Εστία 29 (1980), σ. 611, 613, 619. Τελευταία βλ. Δ. Καμαρούλιας, Μοναστήρια της Ηπείρου, Αθήνα 1998, Α', σ. 472-474.

και τα οχυρωματικά έργα της Τουρκοκρατίας που απαντούν στην κορυφή του λόφου της Δουρούτης (σχέδ. 1).

Τα λείψανα των αρχαίων κτισμάτων, που εντοπίστηκαν το 1976 στην έξοδο της χαράδρας Μεγάλο Λαγκάδι, άρχισαν να ερευνώνται συστηματικά από το 1995. Παράλληλα, κατά την ίδια χρονιά, η επιφανειακή έρευνα και ο καθαρισμός του χώρου, νότια των ήδη γνωστών αρχαιοτήτων, βεβαίωσε ότι η αρχαία εγκατάσταση εκτεινόταν και στα δύο πρανά της εξόδου της χαράδρας. Η συστηματική ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε από το 1995 μέχρι και το 1998, παρά την περιορισμένη σε χώρο και χρόνο έκτασή της και παρά την καταστροφή πολύτιμων στοιχείων κατά τις εργασίες διαμόρφωσης του αδόμητου περιβάλλοντος της Πανεπιστημιούπολης, αποκάλυψε δύο συγκροτήματα κτιρίων, τα οποία, αν και έχουν ερευνηθεί αποσπασματικά, προσφέρουν τα απαιτούμενα στοιχεία για την ταύτισή τους (σχέδ. 1-2: Βόρειο - Νότιο Συγκρότημα).

Η θέση στην οποία απαντούν οι αρχαιότητες της Δουρούτης, η έξοδος δηλαδή της χαράδρας Μεγάλο Λαγκάδι (σχέδ. 1-2, φωτ. 2), παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα. Βρίσκεται στις δυτικές παρυφές του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων, προς το οποίο η θέα είναι απεριόριστη, σε απόλυτο υψόμετρο 550-555 μ. (ή 80 περίπου μ. πάνω από την επιφάνεια της λίμνης Παμβώτιδος) και έχει προσανατολισμό Β-ΒΑ στο νότιο πρανάς και Ν-ΝΑ στο βόρειο. Λόγω της υψομετρικής διαφοράς ως προς την επιφάνεια της λίμνης, στην ευρύτερη περιφέρεια της οποίας κείται, η περιοχή της Δουρούτης έχει μειωμένη ατμοσφαιρική υγρασία⁹, ενώ το άνοιγμα της χαράδρας προς τα δυτικά, εκτός από τη διακίνηση των ανθρώπων, ευνοεί την κυκλοφορία των δροσερών δυτικών-βορειοδυτικών ανέμων του θέρους και εξασφαλίζει ηλιοφάνεια μεγαλύτερης διάρκειας το χειμώνα. Παράλληλα, το ύψωμα Χαλαζόνια, στη βόρεια πλευρά της χαράδρας, ανακόπτει τη σφοδρότητα των βόρειων-βορειοανατολικών ανέμων και διευκολύνει την διαβίωση κατά τους ψυχρούς μήνες¹⁰. Αμέσως ανατολικά της εξόδου

9. Είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά τις ημέρες που καλύπτει πυκνή ομίχλη τη λίμνη και την πόλη των Ιωαννίνων, ο χώρος της ανασκαφής είναι ηλιόλουστος και η θέα των βουνών που περικλείουν το λεκανοπέδιο εκπληκτική, ενώ η ομίχλη δίνει την εντύπωση ότι μεταξύ Δουρούτης και βουνών εκτείνεται μια απέραντη λίμνη.

10. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών στη Δουρούτη, έχει παρατηρηθεί ότι ο χώρος νότια της εξόδου της χαράδρας προσφέρεται για εργασία κατά τις θερμές ώρες της ημέρας, ενώ η βόρεια πλευρά κατά τις ψυχρές, αφού παρουσιάζουν μεταξύ τους διαφορά θερμοκρασίας 3-4 βαθμών.

της χαράδρας αναπτύσσονται, σε ομαλό πρανές, εκτάσεις κατάλληλες για καλλιέργεια και για βοσκή αιγοπροβάτων και βοοειδών¹¹, ενώ ο κατάφυτος λόφος της Δουρούτης, μέχρι πριν από μερικά χρόνια, ήταν κέντρο κυνηγετικής δραστηριότητας και μάλιστα για μεγάλα θηράματα¹². Τέλος, η ύπαρξη φυσικής πηγής μέσα στη χαράδρα, στη θέση Αναβρουστικό, εξασφάλιζε επάρκεια πόσιμου νερού, όπως και τα πηγάδια που αφθονούν στη χαμηλότερη ζώνη ανατολικά της Δουρούτης, ενώ ο μικρός χείμαρρος, που άλλοτε συγκέντρωνε τα νερά των υδροκριτών αλλά τώρα καλύπτεται από το δρόμο¹³, συμπλήρωνε την ειδυλλιακή τοπογραφία της περιοχής. Σήμερα, ο χώρος του αλσουλίου της Δουρούτης εξακολουθεί να διατηρεί τη φυσική του ομορφιά, παρά το γεγονός ότι τα πολυόροφα κτίρια της Πανεπιστημιούπολης δεσπόζουν στο τοπίο και παρά τη μετατροπή του μυχού της χαράδρας σε τόπο εναπόθεσης των απορριμμάτων του λεκανοπεδίου.

Οι αρχαιότητες που έχουν αποκαλυφθεί έως σήμερα στη Δουρούτη διαιρούνται σε δύο τομείς από το σύγχρονο δρόμο που οδηγεί στο βάθος της χαράδρας (σχέδ. 1-3). Η πρώτη ενότητα αρχαίων κατασκευών (Βόρειο Συγκρότημα) εντοπίστηκε το 1976 στη βόρεια παρυφή της χαράδρας Μεγάλο Λαγκάδι και εκτείνεται στο χώρο της αποστραγγιστικής τάφρου της Πανεπιστημιούπολης. Περιλαμβάνει θεμέλια κυκλικών και ορθογώνιων κτισμάτων, κατεστραμμένων εν μέρει από μηχανικό εκσκαφέα κατά τις εργασίες διάνοιξης, καλυμμένων από τις επιχώσεις της διάβρωσης των απότομων πρανών. Όπως απέδειξε η επιφανειακή έρευνα και ο εντοπισμός αρχαίων λειψάνων στην περιοχή μεταξύ Δουρούτης και Νεοχωρόπουλου, η αρχαία εγκατάσταση εκτεινόταν αρκετά βορειότερα της αποστραγγιστικής τάφρου (σχέδ. 1-2: Θεμέλια).

11. Οι κτηνοτρόφοι του Νεοχωρόπουλου και της Πεδινής έβοσκαν τα κοπάδια τους στο χώρο γύρω από την ανασκαφή μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Κάτοικοι των ίδιων χωριών μας πληροφόρησαν ότι, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, η Μονή Δουρούτης είχε μεγάλα κοπάδια αγελάδων και αιγοπροβάτων στην ευρύτερη περιοχή, ιδιοκτησία επίσης της Μονής.

12. Ηλικιωμένοι κάτοικοι της Πεδινής μας περιέγραψαν κυνήγια αλεπούδων και αγριόχοιρων αλλά και επιδρομές κοπαδιών λύκων από το δάσος της Δουρούτης.

13. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέσα στην αποστραγγιστική τάφρο, που ανοίχτηκε ακριβώς παράλληλα με το δρόμο το 1976 για την περισυλλογή των νερών του Μεγάλου Λαγκαδιού, ουδέποτε κύλησε η παραμικρή ποσότητα νερού, ενώ αντιθέτως, πολλές φορές, ο δρόμος της χαράδρας μετατράπηκε σε ορμητικό χείμαρρο που απείλησε με πλημμύρες το χώρο της Πανεπιστημιούπολης.

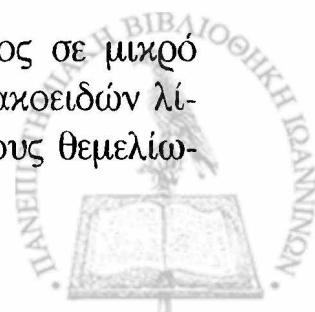

Ο δεύτερος τομέας (Νότιο Συγκρότημα) βρίσκεται 100 περίπου μέτρα νότια του προηγούμενου, στη θέση «Αλώνι του Δεσπότη», ακριβώς βόρεια-βορειοανατολικά της Μονής Δουρούτης (σχέδ. 1-3). Έχει εν μέρει υποστεί καταστροφές από τις επανειλημμένες βελτιώσεις του δρόμου που οδηγεί στη Μονή και άρχισε να ερευνάται από το 1995, παράλληλα με τη συνέχιση των ανασκαφών στο χώρο της αποστραγγιστικής τάφρου, ως συστηματικών πλέον. Εδώ αποκαλύφθηκαν επίσης θεμέλια κυκλικών και ορθογώνιων κτισμάτων, κατασκευασμένων στο ομαλό πρηνές του λόφου, τα οποία σώζονται επιφανειακά και είναι ορατά σχεδόν κάτω από το παχύ στρώμα των φύλλων και των πευκοβελόνων.

Μεταξύ των οικοδομικών λειψάνων που αποκαλύφθηκαν στο Βόρειο Συγκρότημα, εντός του πλάτους της αποστραγγιστικής τάφρου (σχέδ. 5, φωτ. 3), δεσπόζει κτίσμα κυκλικής κάτοψης (κυκλικό Α), διαμέτρου 10,50 μ. περίπου, το οποίο αποτελείται από δύο ομόκεντρους τοίχους (φωτ. 4). Προς το παρόν (συνυπολογίζοντας και το κατεστραμμένο τμήμα τους), έχουν αποκαλυφθεί τα δύο τρίτα περίπου του μήκους της περιφέρειας των δύο τοίχων, στο οποίο είναι σαφής η διαφοροποίηση στον τρόπο κατασκευής αλλά και στον προορισμό του καθενός.

Οι δύο τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από τοπικό ασβεστόλιθο, φυσικό πέτρωμα των λόφων της περιοχής, είναι όμως εντελώς διαφορετικοί από πλευράς τοιχοδομίας. Ο εξωτερικός τοίχος του κυκλικού κτίσματος, (σχέδ. 5, φωτ. 4-5) είναι ισχυρής κατασκευής και ακανόνιστου πλάτους, που κυμαίνεται από 0,70-0,90 μ. Το βόρειο τμήμα του σώζεται σε ύψος 0,50 - 1,30 μ. (το νότιο σχεδόν καταστράφηκε κατά τη διάνοιξη της τάφρου) και σχηματίζει περιφέρεια εσωτερικής διαμέτρου 9,70 μ. Η τοιχοποιία στο βόρειο και βορειοανατολικό τμήμα είναι διαφορετικής κατασκευής σε σχέση με το δυτικό-νοτιοδυτικό τμήμα και δεν περιορίζεται στη χρήση διαφορετικού υλικού (μεγάλοι ασβεστόλιθοι, αδρά επεξεργασμένοι στο δυτικό τμήμα, έναντι σχεδόν αργών-πλακοειδών λίθων στη βόρεια πλευρά) αλλά είναι εμφανής και στην οργάνωση του υλικού. Έτσι, η δυτική πλευρά παρουσιάζει επιμελημένη όψη εσωτερικά και εξωτερικά, η βόρεια όμως σχηματίζεται με απλή τοποθέτηση, συσσώρευση σχεδόν των πλακοειδών λίθων σε ακανόνιστες επάλληλες σειρές, χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα για την εμφάνιση της όψης.

Ο εσωτερικός τοίχος (σχέδ. 5, φωτ. 4-5), κατεστραμμένος σε μικρό τμήμα της περιφέρειας, αποτελείται από μία μόνο σειρά πλακοειδών λίθων (πλάτους 0,45-0,50 μ.) πάνω από την επίσης μικρού ύψους θεμελίω-

ση, η οποία ορίζει κύκλο εσωτερικής διαμέτρου 5,70 μ. Λόγω κατασκευής, δε δίνει την εντύπωση κανονικού τοίχου αλλά ενός διαχωριστικού που οριοθετεί την εσωτερική κυκλική επιφάνεια και παράλληλα σχηματίζει περιμετρικό διάδρομο με τον εξωτερικό ισχυρό τοίχο. Η διαφοροποίηση-οριοθέτηση της εσωτερικής κυκλικής επιφάνειας έγινε σαφέστερη, όταν αποκαλύφθηκε ότι ήταν καλυμμένη με πλακόστρωτο δάπεδο, τμήματα του οποίου σώζονται σε μερικά μόνο σημεία.

Η έρευνα στην τάφρο θεμελίωσης μεταξύ των δύο κυκλικών τοίχων (φωτ. 5) απέδειξε ότι κατασκευάστηκαν συγχρόνως¹⁴, με τη διαφορά ότι το θεμέλιο του εξωτερικού έχει μεγαλύτερο ύψος, απαραίτητο για τη στήριξη του όγκου του, και είναι ενισχυμένο με πλευρικούς, ακανόνιστους λίθους που προεξέχουν πέραν του πλάτους της ανωδομής. Αντιθέτως, ο εσωτερικός κυκλικός τοίχος στηρίζεται μόνο σε μία σειρά λίθων μικρού ύψους, οι οποίοι κατά τόπους έχουν μικρότερο πλάτος από την άνω ορατή επιφάνειά του.

Εξωτερικά της δυτικής πλευράς του ισχυρού εξωτερικού τοίχου του κυκλικού κτίσματος, και σχεδόν σε επαφή με αυτόν, σώζεται τμήμα τρίτου ομόκεντρου τοίχου, παρόμοιας κατασκευής, θεμελιωμένο σε χαμηλότερο επίπεδο (σχέδ. 5, φωτ. 6). Σώζεται σε μικρότερο ύψος από τον εξωτερικό τοίχο του κυκλικού κτίσματος, αλλά, από τη μέχρι τώρα έρευνα, δεν είναι σαφές, εάν είχε χρησιμοποιηθεί για ενίσχυση του τελευταίου ή είχε άλλον προορισμό.

Εκτός από τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες του κυκλικού κτιρίου, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η επίχωσή του (φωτ. 3-4). Σε αντίθεση προς το σκληρό στρώμα με τις φυσικές λατύπες, την τυπική δηλαδή γενική επίχωση των οικοδομικών λειψάνων που σχηματίστηκε από τη διάβρωση των ασβεστολιθικών πρανών της χαράδρας, το υλικό που βρέθηκε ακριβώς πάνω στο κυκλικό αποτελείται από χαλαρές στρώσεις μικρών και μεγάλων λίθων. Στο κεντρικό μάλιστα τμήμα του κτιρίου, οι στρώσεις δεν ακολουθούν τη φυσική κλίση του πρανούς αλλά σχηματίζουν επάλληλες επικαλύψεις με κυρτή την ανώτερη επιφάνεια, πάνω στις οποίες επικάθηνται οι πλάγιες επιχώσεις που ακολουθούν την κλίση του εδάφους (φωτ. 3-4).

Τόσο η κεντρική επίχωση όσο και οι πλευρικές περιέχουν ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό θραυσμάτων κεραμίδων, τα οποία παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία τύπων, πηλών και διαστάσεων, ώστε δεν είναι δυνατόν να αποδοθούν σε συγκεκριμένη στέγη οικοδομήματος. Εξίσου ενδιαφέρονσα είναι

14. Σχετικά βλ. παρακάτω σ. 593-594.

και η κεραμική της ίδιας επίχωσης, η οποία περιλαμβάνει κυρίως όστρακα μεγάλων, άβαφων αγγείων, χωρίς να λείπουν και όστρακα από μελαμβαφή αγγεία των κλασικών και ελληνοιστικών χρόνων ή από αγγεία με διακόσμηση της γεωμετρικής και αρχαϊκής περιόδου. Βρέθηκαν επίσης πολλά όστρακα αγγείων των χαρακτηριστικών κατηγοριών κεραμικής κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου στον ευρύτερο βορειοδυτικό πολιτισμικό χώρο¹⁵, ορισμένες από τις οποίες επιβιώνουν και σε μεταγενέστερες περιόδους. Αξιοσημείωτος επίσης είναι ο αριθμός των αγνύθων, των μεταλλικών μικροαντικειμένων και των θραυσμάτων από λίθινα τριβεία, ενώ, τέλος, πρέπει να αναφερθούν τα αποτμήματα των πήλινων ειδωλίων, η τέφρα, οι άνθρακες και τα θραύσματα οστών ζώων που βρέθηκαν κυρίως στην κεντρική επίχωση¹⁶.

Η έρευνα επεκτάθηκε ανατολικά και δυτικά του κυκλικού κτιρίου, όπου, κατά μήκος της τάφρου, αποκαλύφθηκαν θεμέλια και άλλων κτισμάτων σε συνολικό μήκος 30 περίπου μέτρων (σχέδ. 5, φωτ. 3). Δυτικά σώθηκαν λείψανα της θεμελίωσης δύο τοίχων που σχηματίζουν ορθή γωνία, ανοιχτή προς το νότο, και ανατολικά τμήμα καμπύλου κτίσματος και σύμπλεγμα ευθύγραμμων τοίχων που ανήκουν σε άλλη κατασκευή. Εδράζονται περίπου στο ίδιο επίπεδο με το κυκλικό κτίσμα και φαίνεται ότι ανήκαν σε εγκαταστάσεις που εκτείνονταν προς τα νότια. Όμως η αποσπασματική διατήρησή τους, εξαιτίας της καταστροφής που υπέστησαν από τη διάνοιξη της τάφρου, δεν επιτρέπει την απόδοσή τους σε συγκεκριμένη κάτοψη ούτε την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη λειτουργία τους. Η έρευνα των παραπάνω θεμελίων έδωσε ευρήματα ανάλογα με αυτά του κυκλικού κτιρίου, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει πυκνό στρώμα κεραμίδων που κάλυπτε τις κατασκευές του ανατολικού τμήματος.

Διαφορετική σύνθεση παρουσιάζει η ομάδα των θεμελίων και των κατασκευών που αποκαλύφθηκαν στο Νότιο Συγκρότημα, αμέσως βορειοα-

15. Όστρακα χειροποίητων ή τροχήλατων αγγείων, ακόσμητα, λειασμένα, με διακόσμηση πλαστική, εμπιέστη, αμαυρόχρωμη κλπ. Σχετικά βλ. Σ. Δάκαρης, «Ανασκαφαί εις Καστρίτσαν Ιωαννίνων», ΠΑΕ 1951, σ. 173-185, του ίδιου, ΠΑΕ 1952, σ. 362-386, K. Wardle, «Cultural Groups of the Late Bronze and Early Iron Age in North-West Greece», *Godisniac*, XV, 1977, σ. 162 κέξ., S. Dakaris, «Epiro e Magna Grecia fino all' eta arcaica», *Atti del 24 Convegno di Studi sulla Magna Grecia: Magna Grecia, Epiro e Macedonia*, Taranto (1984) 1985, σ. 103-131, J. Vocotopoulou, «La Macedoine de la Protohistoire à l' Époque Archaïque, ό.π., σ. 133-166.

16. Λεπτομερέστερη αναφορά στα ευρήματα της επίχωσης του κυκλικού κτίσματος του Βορείου Συγκροτήματος βλ. παρακάτω σ. 591-596.

νατολικά της Μονής Δουρούτης. Προς το παρόν την αποτελούν κυκλικό πλακόστρωτο δάπεδο, μικρό τμήμα καμπύλου τοίχου, που ανήκε μάλλον σε κυκλική κατασκευή, και αυτοτελές ορθογώνιο κτίσμα (σχέδ. 6-8).

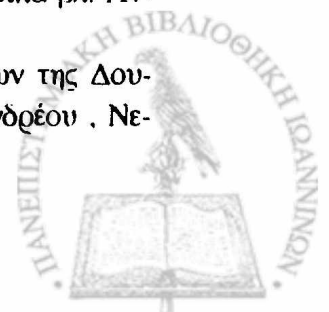
Το κυκλικό πλακόστρωτο δάπεδο σώζεται σχεδόν επιφανειακά και καλύπτεται εν μέρει από το δρόμο που οδηγεί προς τη Μονή του Αγίου Γεωργίου, οι διανοιξείς του οποίου έχουν καταστρέψει το κεντρικό τμήμα του κατά τον άξονα Βορρά-Νότου (σχέδ. 6-7, φωτ. 7-8). Η πλακόστρωτη επιφάνεια έχει διάμετρο 15 περίπου μ., είναι κατασκευασμένη από μεγάλες και μικρές ασβεστολιθικές πλάκες και ακολουθεί τη φυσική κλίση του εδάφους προς τα ανατολικά και βόρεια. Η περιφέρεια διαγράφεται σαφώς και ορίζεται εξωτερικά από όρθιες πλάκες, τοποθετημένες στο άκρο της λοξά ως προς την επιφάνεια του πλακόστρωτου, οι οποίες αλληλοκαλύπτονται, ούτως ώστε να δημιουργείται προστατευτικό πέρας (φωτ. 7). Η κατασκευή αυτή εμπόδιζε την είσοδο των νερών από την πλαγιά του λόφου στην επιφάνεια του πλακόστρωτου και συγχρόνως έδινε τη δυνατότητα να στερεώνεται, μόνιμα ή περιστασιακά, περιμετρικό, πλευρικό τοίχωμα και στέγη από φθαρά υλικά (π.χ. καλάμια, κλαδιά ή στρώσεις χόρτων), εφαρμογές δηλαδή αντίστοιχες προς αυτές που συναντώνται στις καλύβες των κτηνοτρόφων της εποχής μας.

Εξωτερικά της νοτιοδυτικής πλευράς του πλακόστρωτου (σχέδ.7) αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι: ένας λακοειδής, με γυναικείο σκελετό σε συνεσταλμένη στάση (φωτ. 9), καλυμμένο από λιθοσωρό, και ένας εγχυτρισμός, με ταφή νηπίου σε μικρό πίθο (φωτ. 10). Οι δύο ταφές σχεδόν εφάπτονταν και πιθανότατα έγιναν ταυτοχρόνως¹⁷. Μέσα στον πίθο, μαζί με τα διαλυμένα παιδικά οστά, βρέθηκε μισή κορινθιακή κοτυλίσκη¹⁸ με γραπτή διακόσμηση, του 6ου αι. π.Χ., ενώ πάνω και δίπλα στο σκελετό της γυναίκας υπήρχαν αρκετά σιδερένια και χάλκινα κτερίσματα, μεταξύ των οποίων ζεύγος χάλκινων ακέραιων περονών¹⁹ του 6ου αι. π.Χ., άριστα

17. Στο αρχαίο νεκροταφείο της Δουρούτης έχουν αποκαλυφθεί αρκετοί σκελετοί γυναικών μαζί με τα βρέφη τους, κάτω από λιθοσωρούς και σε κεραμοσκεπείς τάφους (ενδεικτικά βλ. Ι. Ανδρέου, ΑΔ 36(1981): Χρονικά, σ. 271, τάφος αριθ. XXXVI).

18. Τά κορινθιακά αγγεία, ιδιαίτερα οι κοτύλες και οι αρύβαλλοι, αποτελούν συνηθισμένο κτέρισμα των αρχαϊκών ταφών του νεκροταφείου της Δουρούτης (σχετικά βλ. Ανδρέου, Νεκροταφείο).

19. Οι χάλκινες περόνες κτερίζουν επίσης συχνά τους νεκρούς των τάφων της Δουρούτης, όπου απαντούν μεμονωμένες, ανά ζεύγη ή και περισσότερες (βλ. Ανδρέου, Νεκροταφείο).

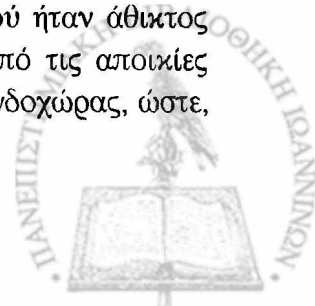
διατηρημένων, καθώς και μισή²⁰ επίσης κορινθιακή κοτυλίσκη, αδιακόσμητη.

Η επίχωση του πλακόστρωτου και των δύο τάφων έδωσε ανάμεικτη κεραμική που χρονολογείται από την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους και περιλαμβάνει, εκτός από όστρακα άβαφων αγγείων τοπικής παραγωγής, αρκετά αρχαϊκά κορινθιακά καθώς και ορισμένα αττικά κλασικών χρόνων. Αντιθέτως, η έρευνα που έγινε κάτω από τμήμα του πλακόστρωτου δεν απέδωσε παρά μόνο ελάχιστα αδιάγνωστα όστρακα.

Τριάντα περίπου μέτρα νότια του πλακόστρωτου, η έρευνα αποκάλυψε τμήμα καμπύλου τοίχου (σχέδ. 6, 8), που ανήκε μάλλον σε κυκλική κατασκευή, διαμέτρου 10 μ. περίπου, η οποία συνεχιζόταν προς τα ανατολικά και είναι κατεστραμμένη σήμερα από τη διάνοιξη του δρόμου προς τη Μονή (φωτ.11). Παρά το γεγονός ότι το σωζόμενο τμήμα του τοίχου είναι μικρού μήκους, σε σχέση προς την περιφέρεια του κύκλου, και είναι θεμελιωμένο πάνω στο φυσικό βράχο, η ανασκαφή του εσωτερικού του έδωσε ενδιαφέροντα ευρήματα, μεταξύ των οποίων πολλά τμήματα κεραμίδων, όστρακα χειροποίητων και τροχήλατων αγγείων, κυρίως μεγάλου μεγέθους (πίθων, λεκανών), όστρακα κορινθιακών αγγείων της αρχαϊκής εποχής, μελαμβαφών αγγείων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, πήλινες αγνύθες, θραύσματα οστών και κεράτων ζώων και οστίνους αστράγαλους.

Σε επαφή σχεδόν με τη βορειοδυτική πλευρά του καμπύλου τοίχου, αποκαλύφθηκε, εντελώς επιφανειακά, ορθογώνιο κτίσμα, με το μακρό άξονα από ανατολάς προς δυσμάς, το οποίο σώζεται μόνο στο ύψος της θεμελίωσης, σε πλήρη όμως κάτοψη (σχέδ. 6, 8, φωτ.12). Το κτίσμα έχει εξωτερικές διαστάσεις 8,00 X 7,00 μ. και εσωτερικά διαιρείται κατά μήκος σε δυο ανισομεγέθεις χώρους. Ο ανατολικός, εσωτερικών διαστάσεων 6,50 X 6,00 μ., είναι υπερτριπλάσιος του δυτικού, που έχει διαστάσεις 2,00 X 6,00 μ., και δεν παρουσιάζει καμμία ιδιαίτερη εσωτερική κατασκευή. Αντιθέτως, ο δυτικός χώρος διαιρείται κατά πλάτος με στενό τοίχο σε δύο ίσα τμήματα, που καλύπτονται από ακανόνιστους αργούς λίθους, ανάμεσα στους οποίους διακρίνονται κατάλοιπα διαλυμένων τοιχωμά-

20. Η ανεύρεση των μισών κοτυλών δεν είναι τυχαία, ούτε οφείλεται σε φθορά των αγγείων από αίτια μεταγενέστερα της ταφής, αφού ο πίθος του εγχυτρισμού ήταν άθικτος και διατηρούσε ακόμα και το κάλυμμά του. Προφανώς, τα εισηγμένα από τις αποικίες των παραλίων κορινθιακά προϊόντα είχαν αξία για τους κατοίκους της ενδοχώρας, ώστε, ακόμα και σπασμένα, να χρησιμοποιούνται ως κτερίσματα.

των πύλων αλλά και θραύσματα ερυθρωπών κονιαμάτων. Η έρευνα δεν έχει ολοκληρωθεί ώστε το κτίριο να συσχετισθεί με συγκεκριμένη χρήση. Εκτός αυτού, το ελάχιστο ύψος των τοίχων δεν επέτρεψε τη διατήρηση θυραίων ανοιγμάτων και επομένως αγνοούμε τη θέση της κύριας εισόδου αλλά και τον τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των εσωτερικών χώρων του κτιρίου.

Τα ευρήματα από την έρευνα του ορθογώνιου κτίσματος ήταν ελάχιστα, αφού η επίχωση ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Από τον καθαρισμό του στρώματος των λίθων του δυτικού χώρου προέρχονται όστρακα μελαμβαφούς φιάλης και όστρακα άβαφων αγγείων οικιακής χρήσης, κυρίως από χύτρες. Βρέθηκαν επίσης όστρακα εφυσωμένων αγγείων ύστερων χρόνων και υπολείμματα κονιάματος.

Η έκταση μεταξύ του κυκλικού πλακόστρωτου και του ορθογώνιου κτίσματος δεν έχει ερευνηθεί προς το παρόν, επομένως δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε εάν μεταξύ τους παρεμβάλλονταν άλλα οικοδομήματα. Το ίδιο ισχύει και για την περιοχή δυτικά των δύο κατασκευών, η οποία βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο, στο πρηνές του λόφου της Μονής Δουρούτης.

Τα λείψανα των αρχαίων κτιρίων, που εντοπίστηκαν το 1976 στο χώρο της αποστραγγιστικής τάφρου της Δουρούτης, αποδόθηκαν αρχικά σε θεμέλια σπιτιών του οικισμού, στον οποίο ανήκε το νεκροταφείο που ανασκάφηκε 200 μέτρα ανατολικότερα²¹. Ήδη, το είδος ορισμένων κτερισμάτων στους τάφους, αντικειμένων δηλαδή ασυνήθιστων σε νεκροταφεία, οδήγησε σε προβληματισμό²². Η πρόοδος της έρευνας ως συστηματικής μετά το 1995 και η ανακάλυψη νέων κτισμάτων, σε συνδυασμό με την ασυνήθιστη μορφή μερικών κατασκευών και τη μελέτη των ευρημάτων τους, οδήγησε σε διαφορετικές σκέψεις για το χαρακτήρα και τη λειτουργία του συνόλου. Η ύπαρξη δύο πρωτότυπων κατασκευών, κυκλικών, αλλά εντελώς διαφορετικών μεταξύ τους, δηλαδή του κυκλικού κτιρίου στο Βόρειο Συγκρότημα και κυκλικού πλακόστρωτου στο Νότιο, έστρεψε την έρευνα στην αναζήτηση στοιχείων που θα μπορούσαν να συνδέσουν το σύνολο με εγκαταστάσεις λατρευτικού χαρακτήρα. Επειδή τα ευρήματα που προέρχονται από το χώρο του πλακόστρωτου είναι ελάχιστα, εξαιτίας της έλλειψης επιχώσεων, η έρευνα επικεντρώθηκε στο κυκλικό κτίσμα, το οποίο παρουσιάζει τις περισσότερες ιδιαιτερότητες τόσο από πλευράς κατασκευής όσο και ως προς την εμφάνιση της επίχωσής του.

Το κυκλικό σχήμα, οι διαστάσεις και ο τρόπος δόμησης του εξωτερι-

21. Βλ. παραπάνω, σημ. 2.

22. Βλ. Ανδρέου, Νεκροταφείο.

κού τοίχου του κυκλικού κτιρίου δημιουργούν εξ υπαρχής την εντύπωση κατασκευής για ειδική χρήση, αφού είναι εμφανές ότι δεν πρόκειται για βάση απλής κυκλικής καλύβας²³. Η πρώτη εντύπωση ενισχύεται από την ύπαρξη του εσωτερικού ομόκεντρου τοίχου, ο οποίος μαζί με τον εξωτερικό σχηματίζει κάτοψη ανάλογη προς αυτή των Θόλων, οικοδομημάτων που έχουν συσχετιστεί από πολλούς ερευνητές με τη λατρεία χθονίων θεοτήτων²⁴.

Εντύπωση δημιουργεί επίσης ο τρόπος σχηματισμού των επιχώσεων πάνω από το κεντρικό τμήμα του κτιρίου, το οποίο καλύπτεται, όπως προαναφέρθηκε, από επάλληλες στρώσεις που περιέχουν λίθους και τμήματα κεραμίδων μαζί με όστρακα, κυρίως μεγάλων, άβαφων αγγείων, και διάφορα μικροαντικείμενα. Σε τομή οι στρώσεις εμφανίζουν κυρτή επιφάνεια (φωτ. 4), η οποία μαρτυρεί ότι πρόκειται για συσσώρευση τοποθετημένων υλικών και όχι για επίχωση δημιουργημένη από φυσικά αίτια μετά την εγκατάλειψη του κτιρίου. Άλλωστε, η φυσική επίχωση έπρεπε να είχε σχηματισθεί στο μεν κατώτερο τμήμα σε επίπεδες στρώσεις, στο δε ανώτερο με κλίση από Βορρά προς Νότο, όπως επιβάλλει το προανές και όπως είναι σαφές στην υπόλοιπη στρωματογραφία.

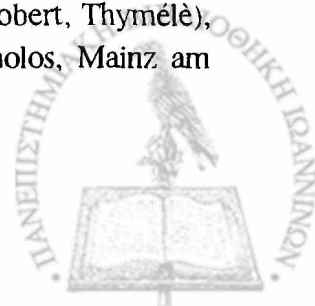
Από τα ευρήματα της επίχωσης του κυκλικού κτίσματος, τα περισσότερα μπορούν να θεωρηθούν επίσης σχετικά με λατρευτικά δρώμενα:

Τα πήλινα ειδώλια σώζονται αποσπασματικά και ανήκουν σε γυναικείες μορφές. Τα περισσότερα προέρχονται από τον κορμό των ειδωλίων και διασώζουν και τα φέροντα από τις μορφές αντικείμενα, τα οποία ενισχύουν την απόδοση του κυκλικού κτίσματος σε οικοδόμημα λατρευτικού χαρακτήρα. Σε απότμημα ειδωλίου²⁵ σώζεται ο δεξιός ώμος γυναικείας μορφής ντυμένης με αχειρίδωτο χιτώνα μαζί με το πάνω μέρος του

23. Για οικισμούς με θεμέλια κυκλικών καλυβών της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην Ήπειρο, βλ. τελευταία Η. και Ι. Ανδρέου, «Η κοιλάδα του Γορμού στο Πωγώνι της Ηπείρου, Κέντρο ζωής και ανάπτυξης κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου: Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου, Λαμία 1994, υπό εκτύπωση, των ίδιων, «Les villages préhistoriques fortifiés de la vallée de Gormos a Pogoni d'Épire», Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου: L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité III, Paris 1997, υπό εκτύπωση.

24. F. Robert, Thymélé, Recherches sur la signification et la destination des monuments circulaires dans l'architecture religieuse de la Grèce, Paris 1939 (στο εξής Robert, Thymélé), σ. 47, 231, 240, 247, 424. Σχετικά βλ. επίσης F. Seiler, Die griechische Tholos, Mainz am Rhein 1986, όπου συγκεντρωμένες και άλλες απόψεις.

25. Αριθ.εφρετ. Μουσείου Ιωαννίνων 5988.

αντίστοιχου χεριού, το οποίο υποβαστάζει δέσμη με δάδες²⁶ (φωτ. 13). Ένα άλλο θραύσμα²⁷ σώζει το κατώτερο τμήμα γυναίκας με μακρύ χιτώνα, η οποία κρατά στο ένα χέρι φιάλη²⁸ και στο άλλο δυσδιάκριτο αντικείμενο (φωτ.14), ενώ σε θραύσμα τρίτου ειδωλίου διακρίνεται επίσης το κατώτερο τμήμα γυναικείας μορφής, η οποία κρατά στο δεξί χέρι καμπύλο αντικείμενο, πιθανότατα φιάλη (φωτ. 15). Μαζί βρέθηκαν και προτομές γυναικείων ειδωλίων (φωτ. 16-17). Όμως η αποσπασματική τους κατάσταση και η κακή τους διατήρηση δεν επιτρέπει την επισήμανση ιδιαίτερων χαρακτηριστικών.

Τα θραύσματα οστών που περιείχε η επίχωση ανήκουν σε μεγάλα ζώα, κυρίως βοοειδή, χωρίς να λείπουν τα αιγοπρόβατα, τα ελάφια, τα ιπποειδή και οι χοίροι. Κοινό και σημαντικό χαρακτηριστικό σε όλα σχεδόν τα οστά, είναι τα ίχνη χρήσης μαχαιριού, πράγμα που αποδεικνύει σκόπιμο τεμαχισμό των ζώων για συγκεκριμένο λόγο και όχι τυχαίο θρυμματισμό²⁹.

Η τέφρα και οι άνθρακες βρέθηκαν σε μικρές ποσότητες μέσα στις στρώσεις των λίθων, σε θέσεις που φανερώνουν ότι δεν υπήρξε πυρά κατά χώρα αλλά μεταφορά και τοποθέτηση των προϊόντων της καύσης μαζί με τα υπόλοιπα υλικά της επίχωσης.

Μεταξύ των άλλων ευρημάτων, αξιοσημείωτη είναι η παρουσία θραυσμάτων από τραχείτη λίθο, από τριβεία δημητριακών.

Από τα χαρακτηριστικά επίσης ευρήματα της επίχωσης του κυκλικού κτίσματος είναι οι πήλινες αγνύθες. Οι περισσότερες φέρουν σφραγίσματα (φωτ. 18), με παραστάσεις τόσο φθαρμένες και δυσδιάκριτες, ώστε η μόνη διαπίστωση που μπορεί να γίνει αφορά μόνο στη γενική ομοιότητα που παρουσιάζουν.

Μεταξύ των μεταλλικών αντικειμένων, άξια αναφοράς είναι ένα μα-

26. Πρβλ., S. Mollard-Besques , *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite*, Musée du Louvre, Paris 1954, αριθ. C20, C126, C127. R. Higgins , *Catalogue of the terracottas of British Museum*, London 1954, πίν. 175, 198-199, αριθ. 1276, 1457-1459, του ίδιου. *Greek Terracottas*, London 1967, πίν. 37b . J. Coldstream , *Knossos, The Sanctuary of Demeter*, London 1973, σ. 75 και πίν.49, αριθ.126.

27. Αριθ. ευρετ. Μουσείου Ιωαννίνων 5987.

28. Οι όρθιες πολοφόρες μορφές με φιάλη στο χέρι, που βρέθηκαν στο ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό, θεωρούνται από τους κοινότερους τύπους ειδωλίων του ιερού και ταυτίζονται με τη Δήμητρα (J. Coldstream, ό.π., σημ.20)

29. Η ταύτιση των οστών και οι σχετικές με την κατάστασή τους πληροφορίες οφείλονται στην Κατερίνα Τρανταλίδου, αρχαιολόγο της Εφορείας Σπηλαιολογίας και Παλαιοανθρωπολογίας, ειδικευμένη στην αρχαιοζωολογία.

χαίρι από σίδερο³⁰ (φωτ. 19) και χάλκινο, χυτό, ομοίωμα κεράτου³¹ (φωτ. 20). Από εδώ προέρχονται επίσης αρκετά σιδερένια καρφιά και εργαλεία, χάλκινα και σιδερένια ελάσματα, αιχμές βελών, μάζες εκκαμίνευσης σιδήρου, χάλκινα δισκάρια, σιδερένιοι και χάλκινοι κρίκοι και άλλα εξαρτήματα.

Η επίχωση περιείχε πολλά όστρακα αγγείων. Η πλειονότητα ανήκει σε άβαφα αγγεία καθημερινής χρήσης, συνήθως μεγάλου μεγέθους και με χονδρά τοιχώματα, μεταξύ των οποίων υπερτερούν οι λεκάνες, οι αμφορείς, οι υδρίες, τα πινάκια, οι πίθοι και οι χύτρες. Τα μελαμβαφή όστρακα είναι λιγοστά και προέρχονται από σκύφους, κανθάρους, κοτύλες, φιάλες, και λυχνάρια των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, ενώ δε λείπουν και θραύσματα από κορινθιακά αγγεία αρχαϊκής εποχής, διακοσμημένα και ακόσμητα, καθώς και όστρακα αγγείων με γραπτή διακόσμηση των γεωμετρικών χρόνων. Μερικές βάσεις μικρών, μελαμβαφών αγγείων, αλλά και άβαφων, είναι κομμένες κυκλικά σε τόσο κανονικό σχήμα ώστε να δίνουν την εντύπωση ειδικής επεξεργασίας και όχι τυχαίας φθοράς. Σε όλο το ύψος της επίχωσης του κυκλικού κτίσματος, όπως και στην επίχωση των άλλων αρχαίων κατασκευών³² του Βορείου και του Νοτίου Συγκροτήματος, βρέθηκαν θραύσματα από χειροποίητα και τροχήλατα αγγεία, κυρίως με ανάγλυφη-εμπιέστη (φωτ. 21) αλλά και με αμαυρόχρωμη γραπτή διακόσμηση (φωτ. 22), της χαρακτηριστικής κεραμικής του βορειοδυτικού χώρου, η οποία αφθονεί κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου στους οικισμούς της Ηπείρου³³, όπου απαντά και σε νεότερες περιόδους.

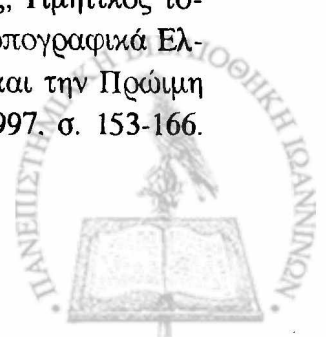
Τα ευρήματα από την τομή που έγινε σε βάθος, στο διάδρομο μεταξύ των δυο ομόκεντρων τοίχων του κυκλικού κτίσματος, είναι λιγοστά. Μεταξύ

30. Τα σιδερένια μαχαίρια, ευθύγραμμο και καμπύλο, απαντούν συχνά ως κτέρισμα στους τάφους της Δουρούτης (βλ. Ανδρέου, Νεκροταφείο).

31. Ομοιώματα κεράτων από μάρμαρο έχουν βρεθεί στο ιερό της Δήμητρας στην Κόρινθο. Μεταξύ αυτών απαντά και ένα όμοιου σχήματος με το εύρημα της Δουρούτης (βλ. N. Bookidis-J.E. Fischer, «Sanctuary of Demeter and Kore on Akrokorinth: Preliminary Report V: 1971-1973», *Hesperia* 43 (1974), σ. 282, αριθ.3, πίν.58-3b).

32. Βλ. παραπάνω σ. 589.

33. Σχετικά βλ. I. Βοκοτοπούλου, Βίτσα, Τα νεκροταφεία μιας μολοσσικής κόμης, Αθήνα 1986, Η. Ανδρέου, «Νέες προϊστορικές θέσεις στην Ήπειρο», Φηγός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σ. 233-246, Κ. Ζάχος, «Τοπογραφικά Ελλοπίας: Το λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 153-166. Σχετικά βλ. επίσης παραπάνω σημ. 15 και 22.

αυτών απαντούν θραύσμα μεγάλης άβαφης λεκάνης (φωτ. 23) και τμήμα μελαμβαφούς φιάλης³⁴ στον τύπο της κύλικας, του 4ου αι. π.Χ. (φωτ. 24), τα οποία προέρχονται από τη θεμελίωση του οικοδομήματος.

Όπως προκύπτει από την κεραμική και τα έως τώρα στρωματογραφικά δεδομένα, η κατασκευή του κυκλικού κτίσματος χρονολογείται πιθανότατα στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., ενώ η χρήση του χώρου ανάγεται με πιθανότητα στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου.

Η απαρίθμηση των παραπάνω ευρημάτων θα ήταν ελλιπής χωρίς την αναφορά των κεράμων, του υλικού δηλαδή που υπερτερεί σε ποσότητα και σε όγκο μαζί με τους λίθους, στην επίχωση του κυκλικού οικοδομήματος του Βορείου Συγκροτήματος. Βρέθηκαν εκατοντάδες μικρά θραύσματα και μεγαλύτερα τμήματα από λακωνικούς και κορινθιακούς στρωτήρες και καλυπτήρες, από διάφορα είδη πηλών και σε πολλά χρώματα, αρκετά εκ των οποίων μάλιστα ανήκαν σε κλασικά μελανόβαφα ή καστανόβαφα κεραμίδια εξαιρετικής ποιότητας. Μεταξύ αυτών και θραύσμα λακωνικού στρωτήρα με αποτύπωμα πέλματος αιλουροειδούς ζώου (φωτ. 24). Επειδή η ποικιλία, τα μεγέθη και ο τρόπος ένταξης των κεράμων μέσα στην επίχωση αποκλείουν την απόδοσή τους σε στρώμα καταστροφής στέγης, αναζητήθηκε άλλη ικανοποιητική ερμηνεία³⁵ για την παρουσία τους.

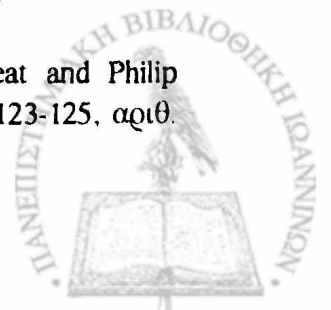
Η εικόνα των κινητών ευρημάτων της επίχωσης του κυκλικού κτίσματος συμπληρώνεται με την αναφορά των πλέον πολύτιμων αντικείμενων μικροτεχνίας που βρέθηκαν, δηλαδή ένα νόμισμα, ένα σφραγιδόλιθο και ένα χάλκινο έλασμα με παράσταση.

Το νόμισμα βρέθηκε στο νότιο τμήμα του περιμετρικού χώρου-διαδρόμου που σχηματίζουν οι δύο τοίχοι του κτίσματος, ακριβώς στο ύψος που αντιστοιχεί στην επιφάνεια της εσωτερικής πλακόστρωσης, δηλαδή στο δάπεδο του οικοδομήματος. Πρόκειται για χάλκινο νόμισμα του Μ. Αλεξάνδρου (336-323 π.Χ.)³⁶, θαυμάσια διατηρημένο, με κεφαλή διαδούμενου

34. E.G. Pemberton, «The Sanctuary of Demeter and Kore: The Greek Pottery», Corinth XVIII. I, Princeton 1989, σ.36-37, πίν. 47, αρ. 439. Για πρωιμότερα παραδείγματα του τύπου βλ. B. A. Sparkes- L. Talcott, «Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.», The Athenian Agora XII, Princeton 1970, σ. 124-127. Για νεότερα παραδείγματα βλ. S. I. Rotroff, «Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material», The Athenian Agora XXIX, Princeton 1997, 1: σ. 155-156.

35. Βλ. παρακάτω σ. 599.

36. Βλ. M. J. Price, The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus, A British Museum Catalogue, Zürich/London 1991, 1: σ. 31-32, 123-125, αριθ. 338-370, 2: πίν. CXLV, αριθ.338a -369c.

στη μία όψη (φωτ. 25) και παράσταση ίππου με την επιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ στην άλλη (φωτ. 26).

Ο σφραγιδόλιθος³⁷ έχει σχήμα ωοειδές με διάμετρο 1,4-1,6 εκ. και πάχος 4-6 χιλ. Είναι κατασκευασμένος από μπλε υαλόμαζα και στη σφραγιστική επιφάνεια διατηρεί σε καλή κατάσταση έγγλυφη παράσταση μεγάλου ζώου μέσα σε πλαίσιο (φωτ. 27), πιθαγότατα αγελάδας που θηλάζει το μικρό της, ενώ φέρει εξάρτυση από ξύλινα μέρη και σχοινιά, η οποία μάλλον υποδηλώνει άροτρο³⁸. Είναι διάτρητος κατά μήκος και ανήκει σε ασημένιο δαχτυλίδι³⁹ σχήματος πετάλου, του οποίου έκλεινε την ανοιχτή πλευρά. Ήταν περασμένος σε λεπτό σύρμα από ασήμι, στερεωμένο σε μικρότατες οπές στα άκρα του πετάλου, με τρόπο ώστε να περιστρέφεται ελεύθερα κατά μήκος του άξονά του και κατά βούληση να είναι ορατή ή μη η σφραγιστική επιφάνεια.

Το μικρό έγκοιλο χάλκινο έλασμα⁴⁰, είναι ωοειδούς σχήματος, διαστάσεων 2X1,5 εκ. Στην κοίλη επιφάνεια μόλις διακρίνεται ελαφρότατα ανάγλυφη παράσταση όρθιας γυναικείας μορφής με καλύπτρα, η οποία με το αριστερό χέρι κρατά δάδα και με το δεξί σκήπτρο (φωτ. 28). Η παράσταση είναι σχεδόν πανομοιότυπη με τον τύπο της όρθιας Δήμητρας που απεικονίζεται σε νομίσματα⁴¹ της κλασικής περιόδου και των ρωμαϊκών

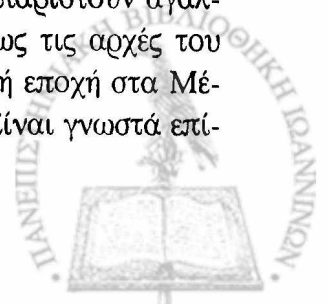
37. Αριθ. ευρετ. Μουσείου Ιωαννίνων 6004.

38. Το θέμα της παράστασης του ζώου που θηλάζει το μικρό του, χωρίς όμως την απεικόνιση αρότρου, απαντά σε σειρά σφραγιδολίθων του Βρετανικού Μουσείου, που χρονολογούνται στους αρχαίους χρόνους (βλ. H. Walters, *Catalogue of the engraved Gems and Cameos, Greek, Etruscan and Roman, in the British Museum, London 1926*, αριθ. 308, 309, 338, 424, 426, 452 και 485). Ομοια παράσταση βλ. σε σφραγιδόλιθο, επίσης της αρχαϊκής εποχής, του Μητροπολιτικού Μουσείου της Ν. Υόρκης (G. Richter, *Catalogue of engraved Gems, Greek, Etruscan and Roman, Roma 1956*, αριθ.21), του 3ου αι.π.Χ. του Μουσείου Ashmolean της Οξφόρδης (J. Boardman - M. L. Vollenweider, *Catalogue of the engraved gems and finger rings, Oxford 1978*, αριθ.205) καθώς και του 2ου αι.π.Χ. του Μουσείου της Βιέννης (E. Zwierlein-Diehl, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien, München 1973*, σ.71, αριθ.134).

39. Παρόμοια ασημένια δαχτυλίδια με σφραγιδόλιθους έχουν βρεθεί και στο νεκροταφείο της Δουρούτης και θα αποτελέσουν αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης.

40. Αριθ. ευρετ. Μουσείου Ιωαννίνων 6196.

41. L. Beschi, «Demeter», LIMC IV-1, 1988, σ. 844-892, αριθ. 36-41. Πρόκειται για νομίσματα της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας αλλά και για αθηναϊκά που αναπαριστούν αγαλματικούς τύπους της θεάς και χρονολογούνται από τις αρχές του 4ου έως τις αρχές του 1ου αι.π.Χ. Παρόμοιοι νομισματικοί τύποι κόπηκαν και κατά τη ρωμαϊκή εποχή στα Μέγαρα, το Αργος, την Κλείτορα, και το Αίγιο (L. Beschi, *ό.π.*, αριθ.42-45). Είναι γνωστά επί-

χρόνων, σε σφραγιδόλιθους και σε ανάγλυφα, αλλά είναι γνωστός και από περιγραφές λατρευτικών αγαλμάτων της θεάς⁴². Η δάδα είναι σχεδόν το μόνιμο αντικείμενο στο ένα χέρι της Δήμητρας στις συγκεκριμένες παραστάσεις, ενώ στο άλλο εναλλάσσονται το σκήπτρο, τα στάχυα, η δεύτερη δάδα, η φιάλη, αγαλμάτιο Νίκης κ.ά. Στα πήλινα ειδώλια η θεά παριστάνεται όρθια ή καθιστή να κρατά επίσης τη δάδα⁴³, όμως το χαρακτηριστικό αυτό αντικείμενο αποδίδεται τώρα σε επαφή με το σώμα και όχι προτεταμένο, όπως το έχουν επιβάλει οι ανάγκες της κοροπλαστικής. Τα άλλα αντικείμενα, με τα οποία παριστάνεται η Δήμητρα στα νομίσματα, έχουν αντικατασταθεί στα ειδώλια σχεδόν αποκλειστικά από χοιρίδιο ή φιάλη, τα οποία επίσης προβάλλονται στο σώμα της θεάς, επειδή προφανώς με αυτό τον τρόπο διευκολύνεται η κατασκευή και το ψήσιμο του ειδωλίου.

Η απεικόνιση της θεάς Δήμητρας στο χάλκινο έλασμα της επίχωσης του κυκλικού κτίσματος μετατρέπει σε βεβαιότητα την υπόθεση ότι το συγκρότημα των θεμελίων της Δουρούτης ανήκει σε αρχαίο ιερό και μάλιστα υποδεικνύει ταύτιση με ιερό αφιερωμένο στη Δήμητρα ή στη Δήμητρα και την Κόρη. Η ταύτιση επιβεβαιώνεται από την ανεύρεση ειδωλίων μόνο γυναικείων μορφών, και ειδικότερα των τριών θραυσμάτων που περιγράφηκαν παραπάνω, που παριστάνουν γυναίκες με δάδα και φιάλη⁴⁴. Η ύπαρξη του σφραγιδόλιθου που απεικονίζει ζώο με άροτρο, το οποίο ταυτοχρόνως θηλάζει το μικρό του, του χάλκινου ομοιώματος κεράτου, αλλά και των άλλων ευρημάτων, είναι επίσης ενδεικτική, ενώ το είδος της κεραμικής που περιέχει η επίχωση του κυκλικού, τα μεγάλα δηλαδή αγγεία καθημερινής χρήσης και κυρίως οι υδρίες, τα πινάκια και οι λεκάνες συνδέονται στενά με τη λατρεία στα ιερά της θεάς και στα Θε-

σης νομίσματα με παράσταση ένθρονης Δήμητρας, με τα αντίστοιχα αντικείμενα στα χέρια, από τη Χερσόνησο της Θράκης, την Πάρο, τις Συρακούσες, την Αθήνα και τη Σικκύνα (L. Beschi ,ό.π., σ. 838-859, αριθ.132-137). Αξίζει να σημειωθεί ότι το νόμισμα των Συρακουσών είναι κοπή του Πύρρου κατά την εποχή της εκστρατείας του στη Σικελία(275-273 π.Χ.). Εικονίζει στη μια όψη κεφαλή Περσεφόνης στεφανωμένης με στάχυ και στην άλλη Δήμητρα καθισμένη σε θρόνο, με στάχυ στο δεξί και σκήπτρο στο αριστερό χέρι, και την επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΥΡΡΟΥ .

42. Πausanίας X, 35, 10, ενδεικτικά βλ. και Catalogo delle collezioni glittiche, Museo Archeologico Nazionale di Napoli, Roma 1983, 1: σ.53-54., αριθ.75-78, L. Beschi, ό.π., σ.850 κέξ.

43. Βλ. παραπάνω σημ.25 και L. Beschi, ό.π. πίν. 570, αριθ. 98, 102, 103, 107 και σ.857, αριθ.106, 108.

44. Βλ. παραπάνω σ. 591-592.

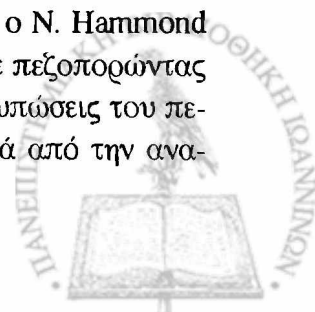
σμοφόρια⁴⁵, όπου προσφέρονταν οι απαρχές των προϊόντων αλλά και ευλογούνταν οι σπόροι πριν φυτευτούν στη γη.

Η αποκάλυψη στη Δουρούτη συγκροτήματος κτιρίων, και όχι ενός μεμονωμένου κτίσματος, υποδηλώνει την ύπαρξη μεγάλου ιερού της Δήμητρας, όπου πρέπει να υπήρχε Θεσμοφόριο και λατρεία της θεάς με μυστικές ιεροπραξίες, με τις οποίες πιθανώς συνδέονται και τα υπόλοιπα οικοδομήματα που έχουν μέχρι στιγμής αποκαλυφθεί στην έξοδο της χαράδρας και στο άλσος της Μονής Δουρούτης.

Η θέση όπου είχε ιδρυθεί το ιερό, στους πρόποδες λόφου και δίπλα σε δάσος, είναι η πλέον κατάλληλη για τη λατρεία της Δήμητρας, τα ιερά της οποίας απαντούν σε λόφους και άλση, στις παρυφές των κατοικημένων περιοχών. Όπως περιγράφηκε στην αρχή της παρουσίασης, η θέση έχει πολλά πλεονεκτήματα από άποψη κλίματος και δυνατοτήτων γεωργικής και κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης και προσφέρει απεριόριστη θέα σε ολόκληρη σχεδόν την έκταση του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων. Από τους λόφους του Αυγού και του Μπιζανίου, στα νότια, μέχρι την κορυφή του Μιτσικελιού, βόρεια, και την κορυφογραμμή του Περιστεριού και των Τζουμέρκων στα ανατολικά, ο ορίζοντας ήταν ελεύθερος πριν υψωθούν στο χώρο τα κτίρια της Πανεπιστημιούπολης Ιωαννίνων. Δυτικά, οι λόφοι Ασβός και Δουρούτη έκλειναν και προστάτευαν τις εγκαταστάσεις του ιερού, ενώ η χαράδρα Μεγάλο Λαγκάδι διευκόλυνε την επικοινωνία με την κοιλάδα του ιερού της Δαδώνης μέσω Κωστανιανής⁴⁶. Η ύπαρξη

45. Σχετικά βλ. Robert, *Thymélé*, σ.225. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για τα γνωστά Θεσμοφόρια βλ. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Το Θεσμοφόριο της Πέλλας*, Αθήνα 1996 (στο εξής Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Θεσμοφόριο*), σ. 19-20, σημ. 5 και 6. Τελευταία βλ. A. Muller, «Les terres cuites votives du Thésmosphorion. De l' atelier au sanctuaire», *Études Thasiennes XVII*, Athènes 1996, N.Bookidis-R.Stroud, «The Sanctuary of Demeter and Kore, Topography and Architecture», *Corinth XVII-iii*, Princeton 1997 (στο εξής Bookidis-Stroud, *Sanctuary*), V. Hinz, *Der Kult von Demeter und Kore auf Sizilien und in der Magna Graecia*, Palilia 4, Wiesbaden 1998. Βιβλιογραφία για τη λατρεία στα Θεσμοφόρια βλ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Θεσμοφόριο*, σ.103, σημ.190-191, σ. 105, σημ. 200 και 204. Σχετικά βλ. επίσης J. P. Johansen, «The Thesmophoria as a Women's Festival», *Temenos* 11 (1975), σ. 78-87, L. Nixon, «The Cults of Demeter and Kore» στο R. Hawley-B.Levick, *Women in Antiquity, New assesments*, London 1995, σ. 75-96.

46. Μετά από επίσκεψη που πραγματοποίησε με τη σύζυγό του το 1978 ο N. Hammond στο χώρο, κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του νεκροταφείου, προχώρησε πεζοπορώντας προς την κορυφή του λόφου της Δουρούτης και ακόμα δυτικότερα. Τις εντυπώσεις του περιέγραψε σε σχετική επιστολή: «όταν εφθάσαμε στο πιο ψηλό μέρος δυτικά από την ανα-

της φυσικής πηγής Αναβρουστικό, μέσα στη χαράδρα ήταν ένα ακόμα πλεονέκτημα για το ιερό, ενώ το δάσος της Δουρούτης με την ποικιλία της πανίδας του μπορούσε κάλλιστα να ανήκε στη θεά, όπως το άλσος δίπλα στο ιερό της Μεγαλόπολης στην Αρκαδία⁴⁷, το άλσος στις Ποτινές της Βοιωτίας⁴⁸ κ.ά.

Το κτιριακό συγκρότημα του ιερού της Δήμητρας στη Δουρούτη δεν παρουσιάζει στενή ομοιότητα με κάποιο από τα γνωστά ιερά της θεάς και τα Θεσμοφόρια, καθένα από τα οποία άλλωστε είχε το δικό του χαρακτήρα, προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις του τοπικού και συγκεκριμένου τυπικού της λατρείας⁴⁹. Αλλωστε, το ακριβές περιεχόμενο και τα δρώμενα της γιορτής τα αγνοούμε κατά το μεγαλύτερο μέρος, επειδή ήταν συνδεδεμένα με μυστικές τελετουργίες, άρρητες και απαγορευμένες για τους αμύητους. Η ύπαρξη στο Βόρειο Συγκρότημα κυκλικού κτίσματος, σχήματος συνδεδεμένου με χθόνιες λατρείες, παραπέμπει στο κυκλικό Θεσμοφόριο της Πέλλας, με το οποίο το κυκλικό οικοδόμημα της Δουρούτης έχει αρκετές ομοιότητες και συγχρόνως αρκετές διαφορές⁵⁰. Η καταστροφή που προκάλεσε η διάνοιξη της αποστραγγιστικής τάφρου της Πανεπιστημιούπολης, στο ίδιο το κυκλικό αλλά και στα γειτονικά κτίσματα, μας στέρησε σημαντικά στοιχεία που θα βοηθούσαν στην πληρέστερη κατανόηση των κατασκευαστικών λεπτομερειών και στην ταύτιση των κτιρίων. Είναι σαφής πάντως ο ιδιαίτερος χαρακτήρας που εμφανίζει η κάτοψη του κυκλικού κτίσματος, ο οποίος επιβεβαιώνεται και από τη μορφή που παρουσιάζει η επίχωσή του και από το είδος των ευρημάτων που

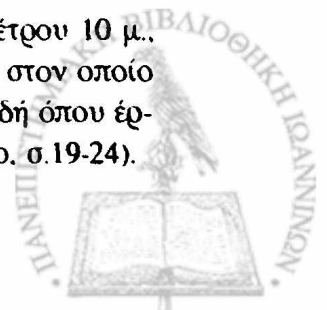
σκαφήν είδαμε το φάραγγα και την διόδον και έξι αετούς, άσπρο και μαύρους. Αυτή η διόδος παρέχει την πιο εύκολη συγκοινωνίαν μεταξύ Καστρίτζας και Κωστανίανης, εάν θέλετε να πάτε στην Παραμυθιά. Πριν τον πόλεμο θυμάμαι ότι, πηγαίνοντας με τα πόδια από την Παραμυθιά στα Ιωάννινα, ήρθα παρά Κωστανίανη».

47. Πausanias, VII.31.

48. Πausanias, IX.8.1.

49. Robert., *Thymélé*, σ. 210 και 225. Ο βωμός ήταν το απαραίτητο και κοινό στοιχείο σε όλα τα Θεσμοφόρια, ενώ τα κτίσματα ποικίλλουν από το απλούστερο κυκλικό της Πέλλας μέχρι τα εκτεταμένα συγκροτήματα κτιρίων της Κορίνθου (βλ. τελευταία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Θεσμοφόριο, σ.24-25, σημ.22 και 23, A. Muller, ό.π., σ. 9-26 και Bookidis-Stroud, *Sanctuary*).

50. Το Θεσμοφόριο της Πέλλας αποτελείται από κυκλικό περίβολο διαμέτρου 10 μ., διαμορφωμένο σε επίπεδο χαμηλότερο από την επιφάνεια του εδάφους, μέσα στον οποίο εντάσσεται ο απλός τετράπλευρος βωμός αλλά και τα μέγαρα, οι λάκκοι δηλαδή όπου έρχονταν τα ζωντανά χοιρίδια και άλλα ζώα (Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Θεσμοφόριο, σ.19-24).

αυτή περιείχε. Ο σχηματισμός, στον κεντρικό πλακόστρωτο χώρο, κυρτών, επάλληλων στρώσεων, εν είδη σωρού, από λίθους, κεράμους, όστρακα αγγείων, κάρβουνα, στάχτες, θραύσματα οστών ζώων και ποικίλα μικροαντικείμενα, ερμηνεύεται μόνο από την ηθελημένη εναπόθεση των αντικειμένων και των υλικών στα πλαίσια συγκεκριμένης ιεροτελεστίας. Είναι επομένως πιθανό να ταυτίζεται ο εσωτερικός πλακόστρωτος χώρος του κυκλικού κτίσματος με το βωμό του ιερού⁵¹, στον οποίο οι γυναίκες-αντλήτριες⁵² κάθε φθινόπωρο, λίγο πριν από τη σπορά, απέθεταν τις σαπισμένες σάρκες των σφαγίων που απέσυραν από τα μέγαρα⁵³ και τις αναμείγνυαν με σπόρους και άλλες προσφορές που μετέφεραν με τα μεγάλα και μικρότερα αγγεία καθημερινής χρήσης. Το υλικό αυτό στη συνέχεια διασκόρπιζαν στους αγρούς για να εξασφαλιστεί η ευλογία της θεάς και η ευκαρπία της γης⁵⁴. Για την προσκομιδή των προσφορών, όπως και για την αποκομιδή των καθαγιασμένων υλικών, ήταν απαραίτητα τα μεγάλα ανοιχτά αγγεία καθημερινής χρήσης, ενώ κάλλιστα για τον ίδιο λόγο μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και οι κέραμοι που συναντώνται σε αφθονία στην επίχωση του κυκλικού.

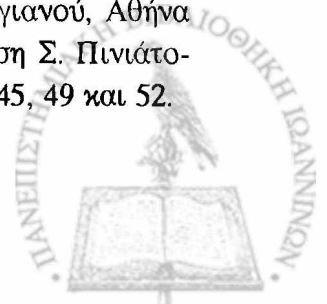
Στρώματα με κατάλοιπα πυράς, οστά, κάρβουνα και στάχτες εντοπίστηκαν στο διάδρομο που σχηματίζουν οι δύο ομόκεντροι τοίχοι του κυ-

51. Για τους βωμούς-θυμέλες των ιερών βλ. Robert , *Thymélé*, σ. 167-168 και σ. 259 κ.ε. Ειδικά για τους βωμούς των Θεσμοφορίων βλ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Θεσμοφόριο*, σ. 24-25, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Κυκλικούς βωμούς σε χθόνια ιερά βλ. τελευταία V. Hinz, ό.π. σ. 83-84.

52. Στα Θεσμοφόρια συμμετείχαν μόνο έγγαμες γυναίκες μετά από ειδική καθαρτήρια προετοιμασία (σχετικά βλ. M. Nilsson , *Ελληνική λαϊκή θρησκεία, μετάφραση Ι.Κακριδή*, Αθήνα 1966 (1940), σ.23, J. P. Johansen, ό.π., A. Brumfield., *The attic festivals of Demeter and their relation on the agricultural year*, New York 1981, σ.73 κεξ, L. Nixon, ό.π.). Η ανδρική παρουσία ήταν απαγορευμένη και τυχόν παραβίαση αποτελούσε βαρύ αμάρτημα (Ηρόδοτος, VII, 134-135).

53. Τα μέγαρα σχετίζονται με τη λατρεία στα ιερά της Δήμητρας (Πausανίας, IX,8,1). Ταυτίζονται με τους λάκκους, τα βάραθρα ή τις σχισμές των βράχων, μέσα στους οποίους έρριχναν ζωντανά ζώα, τρεις ή τέσσερις μήνες νωρίτερα, δηλαδή το καλοκαίρι, πιθανόν κατά τη γιορτή των Σκιροφορίων. Τις σαπισμένες σάρκες των ζώων τοποθετούσαν στους βωμούς των ιερών κατά τα Θεσμοφόρια, που τελούνταν κατά το μήνα Οκτώβριο. Γενικά βλ. W. Burkert, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία, μετάφραση Ν. Μπεζαντάκος- Α. Αβαγιανού*, Αθήνα 1993 (1977), σ. 496-504, E. Simon, *Οι θεοί των αρχαίων Ελλήνων, μετάφραση Σ. Πινατόγλου*, Θεσσαλονίκη 1996 (1985), 102-104. Σχετικά βλ. επίσης παραπάνω σημ. 45, 49 και 52.

54. A. Brumfield , ό. π., σ. 73 κεξ.

κλικού, από την επιφάνεια του δαπέδου του «βωμού» μέχρι και το επίπεδο της έδρασης των θεμελίων, αλλά και στο χώρο εξωτερικά του ισχυρού τοίχου, αμέσως ανατολικά του κυκλικού. Ελπίζουμε ότι η πρόοδος της έρευνας θα αποσαφηνίσει εάν πρόκειται για παράλληλη χρονικά χρήση ή εάν τα κατάλοιπα ανήκουν σε προγενέστερη φάση λατρευτικών τελετουργιών που πραγματοποιούνταν σε ανοιχτό χώρο, πριν δηλαδή από την κατασκευή του κυκλικού οικοδομήματος⁵⁵.

Στην έκταση που έχει ερευνηθεί μέχρι τώρα στη Δουρούτη, δεν εντοπίστηκε χώρος ή χώροι, που θα μπορούσαν να ταυτιστούν με τα μέγαρα του Θεσμοφορίου, τους λάκκους δηλαδή στους οποίους έρριχναν χοιρίδια ή άλλα ζώα προκειμένου να αποσυντεθούν, ώστε τις διαλυμένες σάρκες να ανασύρουν, «αντλήσουν», κατά τις γιορτές των Θεσμοφορίων για να τις τοποθετήσουν στο βωμό μαζί με τους σπόρους, τα αναθήματα και άλλα αντικείμενα, δηλωτικά ευγονίας και ευκαρπίας. Το σκοπό όμως αυτό θα μπορούσαν θαυμάσια να εξυπηρετήσουν οι φυσικές πτυχώσεις του εδάφους και οι μικρές χαραδρώσεις της περιοχής. Επίσης δεν έχουν βρεθεί, προς το παρόν τουλάχιστον, οικοδομικά λείψανα που θα μπορούσαν να αποδοθούν σε μνημειακές κατασκευές, όπως στοές κλπ., οι οποίες απαντούν σε άλλα ιερά⁵⁶. Εντάσσονται όμως πιθανότατα στο ιερό της Δήμητρας τα κτίσματα που αποκαλύφθηκαν στο Νότιο Συγκρότημα, δηλαδή το μεγάλο κυκλικό πλακόστρωτο και το ορθογώνιο οικοδόμημα.

Το κυκλικό πλακόστρωτο είναι εντυπωσιακό, παρά το ότι έχει καταστραφεί εν μέρει από το δρόμο που οδηγεί προς τη Μονή Δουρούτης. Για τον ακριβή προσδιορισμό του, προς το παρόν μόνο υποθέσεις μπορούν να διατυπωθούν. Ίσως χρησίμευε ως δάπεδο σκηνης από κλαδιά, την οποία, σύμφωνα με την παράδοση, κατασκεύαζαν για διαμονή των γυναικών κατά τη διάρκεια της γιορτής των Θεσμοφορίων, όπως επίσης και για την τέλεση ιεροπραξιών σε άλλα ιερά⁵⁷. Για τη συγκεκριμένη ταύτιση συνηγορεί ο τρόπος τοποθέτησης της περιμετρικής σειράς των πλακών κατά μήκος

55. Ακόμα και στο πανελλήνιο ιερό της Δωδώνης, η λατρεία στεγάστηκε σε ναό μόλις κατά τις αρχές του 4ου αι.π.Χ., μετά από μακρά προοικοδομική περίοδο, κατά την οποία τελούνταν στο ύπαιθρο. Σχετικά βλ. Σ. Δάκαρης, Δωδώνη, Αρχαιολογικός Οδηγός, Ιωάννινα 1998, σ. 40-41.

56. Βλ. παραπάνω σημ. 45.

57. Για τις Σκιάδες, τις καλύβες δηλαδή που κατασκευάζονταν στα πλαίσια ιεροτελεστιών σχετικών με λατρείες (Διός στη Μαγνησία Μαιάνδρου, Κάρνεια Σπάρτης, λατρεία Ορέστη στην Τροιζήνα κλπ) βλ. Robert, Thymélé, σ.70 κ.ε., σ. 95 κ.ε.

του ορίου του πλακόστρωτου, πρακτική που συγκρίναμε παραπάνω με την κατασκευή των βάσεων στις καλύβες από χόρτα και κλαδιά των σύγχρονων κτηνοτρόφων. Μία άλλη ερμηνεία, επίσης πιθανή, συνδέεται με την απόδοση του πλακόστρωτου σε χορό, τη θέση δηλαδή όπου τελούνταν οι τελετουργικοί χοροί στις γιορτές των ιερών⁵⁸, κάτι αντίστοιχο προς τα χοροστάσια που υπήρχαν παλαιότερα στα χωριά της Ηλείου⁵⁹. Προβληματισμό δημιουργεί και η ύπαρξη των ταφών ακριβώς δίπλα στο όριο του πλακόστρωτου. Η επέκταση όμως της έρευνας στο χώρο εξωτερικά της περιμέτρου του, ελπίζουμε ότι θα προσφέρει τις σχετικές απαντήσεις.

Η ταύτιση του ορθογώνιου κτιρίου, που εκτείνεται νότια του πλακόστρωτου θα θεωρηθεί βέβαιη μετά τη συμπλήρωση της ανασκαφικής έρευνας. Προς το παρόν μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η κάτοψή του έχει τη μορφή ναόσχημου οικοδομήματος και ότι, όσον αφορά την εσωτερική του διαίρεση σε μικρότερους χώρους, προσομοιάζει στα τελετουργικά κτίρια που απαντούν στο ιερό της Δήμητρας στην Κόρινθο⁶⁰.

Από τα ευρήματα λατρευτικού-αναθηματικού χαρακτήρα του ιερού της Δουρούτης απουσιάζουν μέχρι τώρα αρκετά είδη, συνηθισμένα σε άλλα ιερά της Δήμητρας, όπως οι κέρνοι, οι μικρογραφικές υδρίες και τα ειδώλια χοιριδίων και άλλων ζώων. Επειδή ο ευρύτερος χώρος του κυκλικού βωμού έχει υποστεί μεγάλη καταστροφή κατά τη διάνοιξη της αποστραγγιστικής τάφρου και, κυρίως, επειδή η έρευνα δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί αλλά συνεχίζεται, δεν πρέπει να αποκλεισθεί η μελλοντική ανεύρεσή τους. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, κάθε ιερό είχε τις δικές του ιδιοτυπίες και λατρευτικές παραδόσεις, οι οποίες μπορεί να μη διασώθηκαν σε γραπτές πηγές, αντανακλώνται όμως στις ιδιομορφίες των οικοδομικών λειψάνων και στα επί μέρους ευρήματα και αναθήματα.

Για το Ηπειρωτικό ιερό της Δήμητρας δεν υπάρχει καμμία ονομαστική αναφορά στις αρχαίες πηγές, οι οποίες σχεδόν αγνοούν το εσωτερικό της Ηλείου, με εξαίρεση το πανάρχαιο ιερό της Δωδώνης. Δε γνωρίζουμε επομένως ούτε τις μεταξύ των δύο ιερών σχέσεις ούτε τη θέση που κατείχε το ιερό της Δήμητρας στα λατρευτικά δρώμενα της Ηλείου. Προς το παρόν επισημαίνουμε ότι, όπως προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομέ-

58. Για τους τελετουργικούς χορούς σε ειδικούς χώρους ενδεικτικά βλ. Robert, *Thymélé*, σ. 275 κξ.

59. Ενδεικτικά, βλ. Ν. Παπαβασιλείου, *Μνήμες από τα παραδοσιακά Λέλοβα*, Θεσπρωτικό 1985, σ.34-36.

60. Bookidis - Stroud, *Sanctuary*, σ. 22, 427.

να, και στα δύο ιερά συνεχίζεται προγενέστερη λατρεία χθονίων θεοτήτων⁶¹ και ότι, σύμφωνα με τις πηγές, η λατρεία στη Δωδώνη και η γιορτή των Θεσμοφορίων έχουν κοινή προέλευση⁶².

Ο Πausανίας διέσωσε μια μαρτυρία για το ιερό άλσος της Δήμητρας και της Κόρης στις Ποτνιές της Βοιωτίας⁶³, σύμφωνα με την οποία η Δωδώνη συνδέεται με τελετουργίες που αφορούν τα Θεσμοφόρια: «*Εν χρόνω δε ειρημένω δρώσι και άλλα οπόσα καθέστηκέ σφισι και ες τα μέγαρα καλούμενα αφιάσιν υς των νεογνών. Τους δε υς τούτους ες την επιούσαν του έτους ώραν εν Δωδώνη φασίν επι<φαίνεσθαι τω δε> λόγω τώδε άλλος που τις πεισθήσεται*». Είναι φανερό ότι η παράδοση αυτή προξένησε τα ειρωνικά σχόλια του αρχαίου περιηγητή. Τους σχολιαστές του Πausανία δεν προβληματίσε βέβαια η επιφάνεια των χοιριδίων κατά το επόμενο έτος, αλλά ο λόγος της σύνδεσης Δωδώνης και Ποτνιών είχε μάλιστα προταθεί και διόρθωση στο συγκεκριμένο χωρίο, αναδύναται αντί εν Δωδώνη⁶⁴. Υπό το φως των νέων αρχαιολογικών δεδομένων, η επιλογή του τόπου επανεμφάνισης των ζωντανών χοιριδίων, από τα μέγαρα δηλαδή της Δήμητρας των Ποτνιών στο μαντείο του Δωδωναίου Διός⁶⁵, θα μπορούσε να ερμηνευθεί πειστικότερα αν υποθέσουμε ότι αναφέρεται στη λατρεία της Δήμητρας στο κοντινό ιερό της Δουρούτης, το οποίο θα φιλοξενούσε τελετουργίες αντίστοιχες με αυτές του ιερού άλσους των Ποτνιών. Η αναφορά της Δωδώνης αντί της αρχαίας ονομασίας του ιερού της Δουρούτης, δύναται να αποδοθεί στη γενικότερη γεωγραφική άγνοια που επικρατούσε στη νότια Ελλάδα για το εσωτερικό της Ηπείρου και στο γεγονός ότι, αντιθέτως, το ιερό της Δωδώνης ήταν πανελληνίως γνωστό. Η γειτονία των δύο ιερών διευκόλυνε την πλάνη, την οποία η παράδοση δια-

61. Για τη λατρεία στη Δωδώνη βλ. Σ. Δάκαρη, ό.π., σ. 86-92. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Η λατρεία των γυναικείων θεοτήτων στην Αρχαία Ήπειρο, Ιωάννινα 1979, σ. 66-75. Για τη λατρεία της Δήμητρας γενικά βλ. E. Simon, ό.π., σ. 97-121 και ιδιαίτερα στη σ. 104, όπου σημειώνεται ότι η Δήμητρα Θεσμοφόρος υπήρξε κύρια θεότητα στην Ελευσίνα και τα Μέγαρα πριν από την κάθοδο των Δωριέων. Σχετικά βλ. επίσης Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Θεσμοφόριο, σ. 103, σημ. 192.

62. Ηροδότου, Ιστορία Ι, 52 κ.ε. και ΙΙ, 171.

63. Πausανίας, ΙΧ.8.1

64. Ν. Παπαχατζή, Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις, Βοιωτικά - Φωκικά, Αθήνα 1981, σ. 63-69, όπου και σχετική με τις έρευνες στην περιοχή βιβλιογραφία, καθώς και σ. 478, σημ. 9.

65. Σχετικά βλ. Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, ό.π., σ. 67, σημ. 456.

τήρησε μέχρι την εποχή του Πausανία, όταν τόσο το ιερό της Δουρούτης όσο και αυτό των Ποτνιών ήταν ερειπωμένα.

Στο ιερό της Δήμητρας στη Δουρούτη είναι πιθανό να αναφέρεται και η επιγραφή μολύβδινου χρηστηρίου ελάσματος⁶⁶ από τη Δωδώνη: «*Δαμάτριον παρά το λιμνίον*». Την υπόθεση αυτή στηρίζει η θέση της Δουρούτης πλησίον της εν γένει λιμναίας περιοχής του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων⁶⁷.

Το ιερό της Δήμητρας στη Δουρούτη φαίνεται ότι έπαψε να λειτουργεί πριν από την περίοδο της ρωμαιοκρατίας στην Ήπειρο, όπως υποδεικνύουν τα ανασκαφικά δεδομένα· η ανάμνηση όμως της ιερότητας του χώρου ήταν ισχυρή και διατηρήθηκε στην τοπική παράδοση. Η ίδρυση δύο μεγάλων μεταβυζαντινών μονών στη Δουρούτη, πιθανότατα στη θέση άλλων παλαιότερων χριστιανικών ναών, όπως και η ύπαρξη εξωκκλησιών στην περιοχή, επιβεβαιώνει τη συνέχιση της χρήσης του χώρου για θρησκευτικούς σκοπούς και αποδεικνύει για μιαν ακόμα φορά πόσο ισχυρές είναι οι σχέσεις τόπων και παραδόσεων⁶⁸.

ΙΩΑΝΝΑ ΑΝΔΡΕΟΥ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΓΡΑΒΑΝΗ

66. I. Βοκοτοπούλου, Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1973, σ. 62, αριθ. M40, Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., σ. 173, σημ. 452.

67. Για την υδρογραφία και γενικότερα τη Φυσική Γεωγραφία του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων, βλ. Α. Κατοίκης, «Η λίμνη των Ιωαννίνων: Μορφογένεση- Παλαιογεωγραφική εξέλιξη- Φυσική Γεωγραφία», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 30 (1992), σ. 9-29, του ίδιου, *Phisische Geographie des Beckens von Ioannina*, Έκδοση Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1992. Σχετικά βλ. επίσης Κ. Ζάχος, ό.π. Για την ίδρυση των ιερών της Δήμητρας σε θέσεις που συνδέονται άμεσα με το υγρό στοιχείο (λίμνες, ποτάμια, πηγές κλπ.) βλ. τελευταία V. Hinz, ό.π., σ. 50.

68. Ενδεικτικά αναφέρουμε την παλαιοχριστιανική βασιλική και το νεότερο εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννου στη Δωδώνη (Σ. Δάκαρης, ό.π., σ. 67-68), το εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου στο Νεκρομαντείο (Σ. Δάκαρης, «Ανασκαφή εις το Νεκρομαντείον του Αχέροντος», ΠΑΕ 1964, σ. 44), τη βασιλική του Εβραιόκαστρου και το εκκλησάκι των Αγίων Αποστόλων στη θέση του Θεσμοφορίου της Θάσου (F. Ducat, «La Basilique d' Evraïokastro à Thasos», BCH 89 (1965), σ. 142-153, C. Rolley, BCH 89 (1965): *Chroniques*, σ. 441-489) και την Capella della Vergine στο Θεσμοφόριο της Γέλας (P.Orlandini, «Lo scavo del Thesmoohorion di Bitalemi e il culto delle divinita ctonie a Gela», *Κάκαλος* XII, 1966, σ.8 κέξ).

Φωτ. 1. Μερική άποψη του αρχαίου νεκροταφείου της Δουρούτης.

*Φωτ. 2. Η χαράδρα της Δουρούτης.
Έξοδος προς το λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων.*

Φωτ. 3. Οικοδομικά λείψανα στο Βόρειο Συγκρότημα της Δουρούτης. Άποψη από ανατολικά. Δυτικά, στο βάθος, η αποστραγγιστική τάφρος.

Φωτ. 4. Το κυκλικό κτίσμα του Βορείου Συγκροτήματος. Άποψη από ΝΑ.

*Φωτ. 5. Τομή σε βάθος στο ΒΑ διάδρομο του κυκλικού κτίσματος.
Άποψη από ΝΔ.*

*Φωτ. 6. Το δυτικό τμήμα του κυκλικού κτίσματος.
Άποψη από νότια*

Φωτ. 7. Το κυκλικό πλακόστρωτο του Νοτίου Συγκροτήματος. Δυτικό τμήμα.
Άποψη από νότια

Φωτ. 8. Το κυκλικό πλακόστρωτο του Νοτίου Συγκροτήματος.
Ανατολικό τμήμα. Άποψη από νότια.

Φωτ. 9. Ο σκελετός του λακοειδούς τάφου δίπλα στο πλακόστρωτο.

Φωτ. 10. Η ταφή σε πίθο δίπλα στο πλακόστρωτο.

Φωτ. 11. Τμήμα καμπύλου τοίχου στο Νότιο Συγκρότημα.
Άποψη από ΝΔ.

Φωτ. 12. Το ορθογώνιο κτίσμα του Νοτίου Συγκροτήματος.
Άποψη από ΝΔ.

Φωτ. 13.

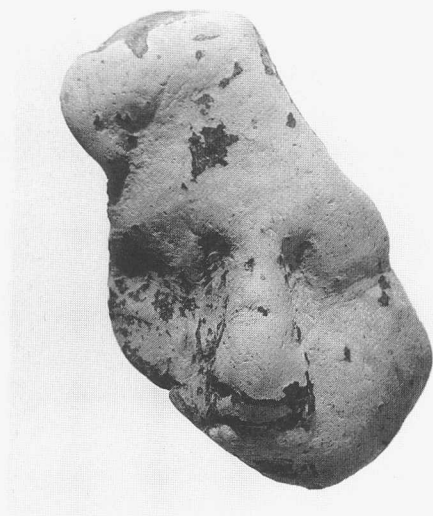

Φωτ. 14.

Φωτ. 15.

Ειδώλια από την επίχωση του κυκλικού κτίσματος: Τμήματα γυναικείων μορφών με δάδα (φωτ. 13) και φιάλη (Φωτ. 14-15)

Φωτ. 16.

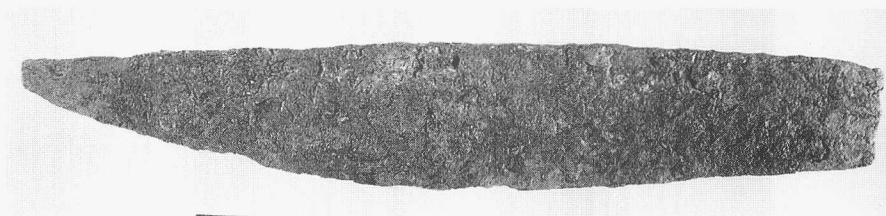

Φωτ. 17.

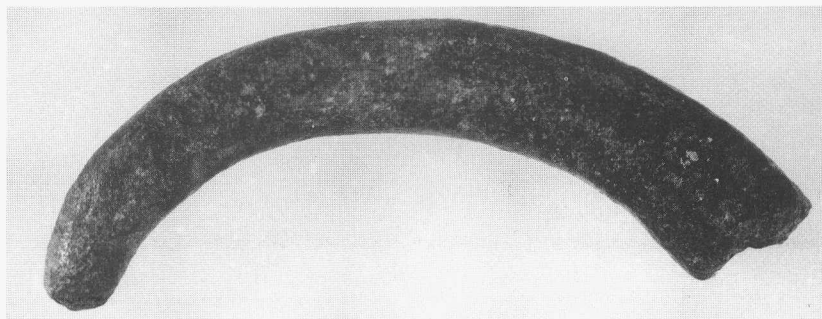
Προτομές γυναικείων ειδωλίων από την επίχωση του κυκλικού κτίσματος.

Φωτ. 18.

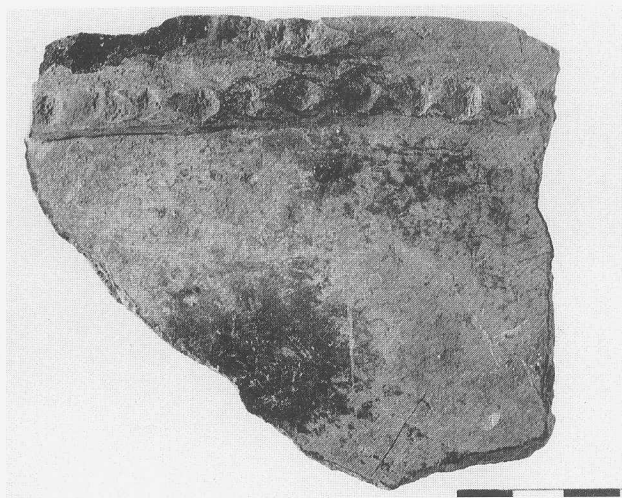

Φωτ. 19.

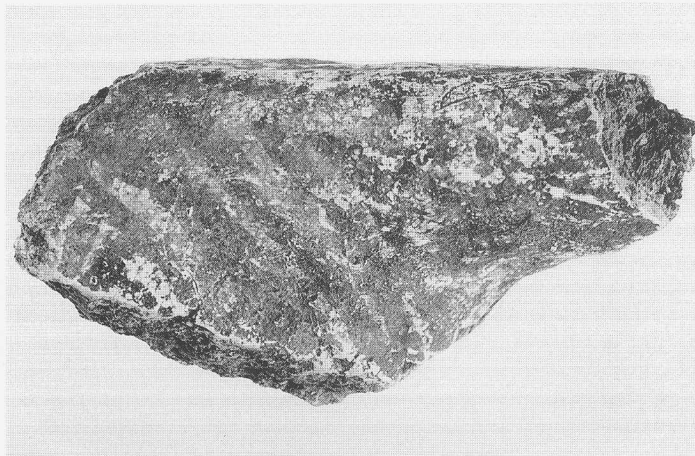

Φωτ. 20.

Πήλινες αγνύθες (φωτ. 18), σιδερένιο μαχαίρι (φωτ. 19) και χάλκινο, χυτό ομοίωμα κεράτου (φωτ. 20) από την επίχωση του κυκλικού κτίσματος.

Φωτ. 21.

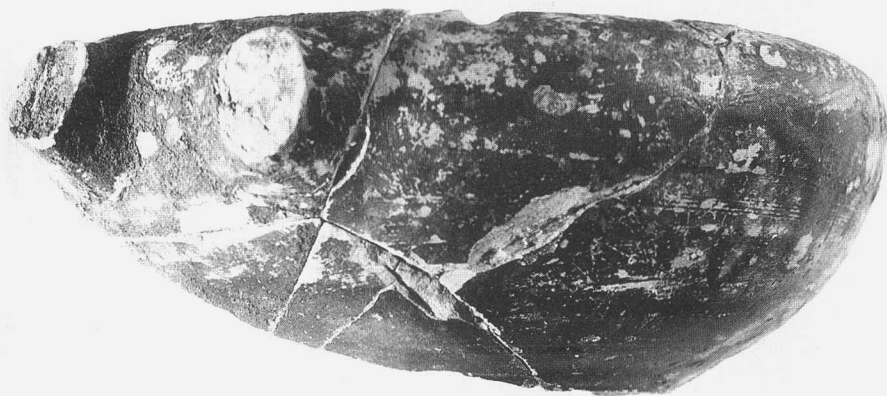

Φωτ. 22.

Όστρακα με ανάγλυφη-εμπέιστη (φωτ. 21) και αμανρόχρομη γραπτή (φωτ. 22) διακόσμηση από την επίχωση του κυκλικού κτίσματος.

Φωτ. 23.

Φωτ. 24.

Θραύσμα λεκάνης (φωτ. 23) και τμήμα μελαμβαφούς φιάλης (φωτ. 24)
από την τομή στο διάδρομο του κυκλικού κτίσματος.

Φωτ. 25.

Φωτ. 26.

Φωτ. 27.

Τμήμα κεράμου (φωτ. 25) από την επίχωση και χάλκινο νόμισμα
Μ. Αλεξάνδρου (φωτ. 26-27) από το δάπεδο του κυκλικού κτίσματος.

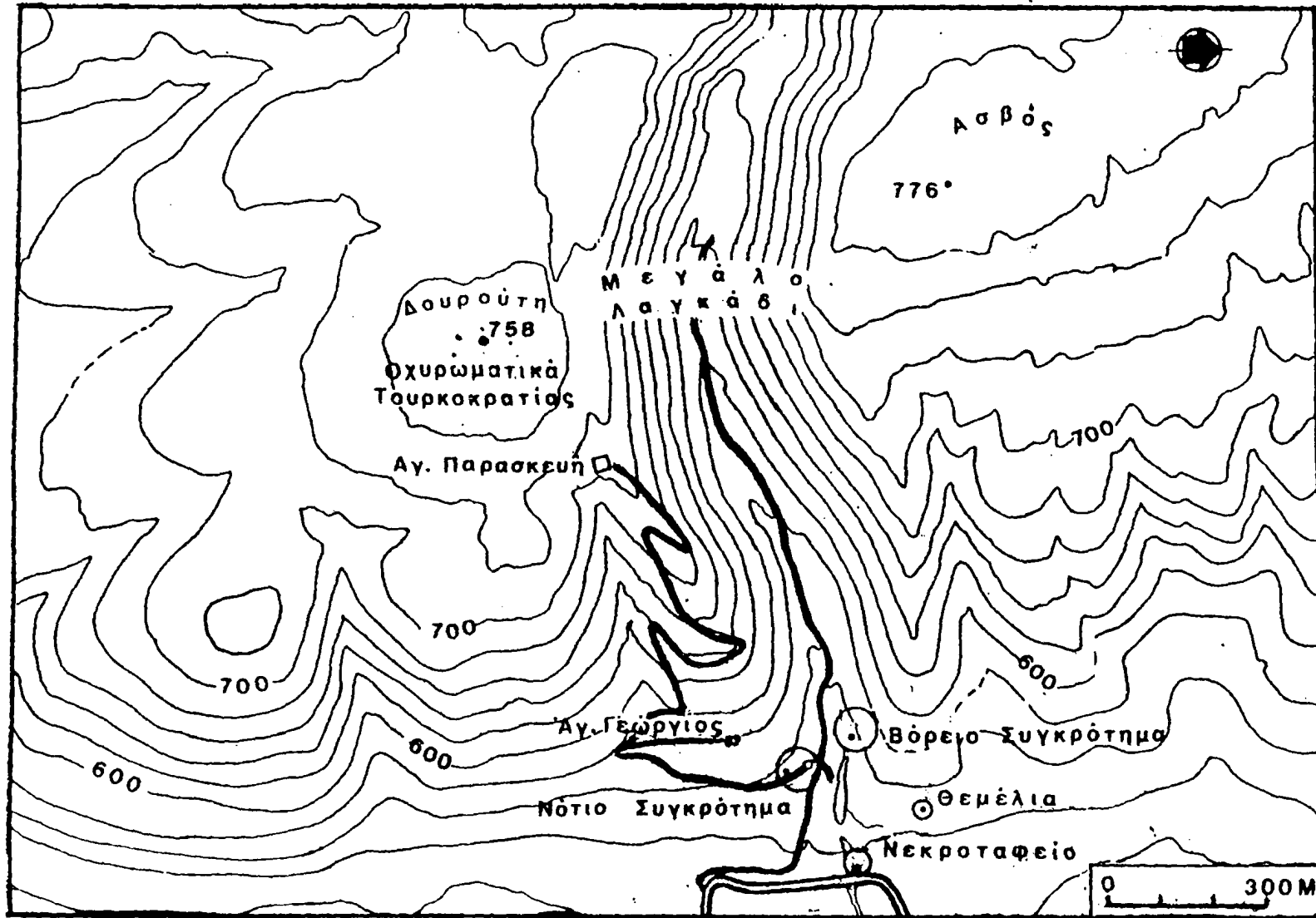

Φωτ. 28.

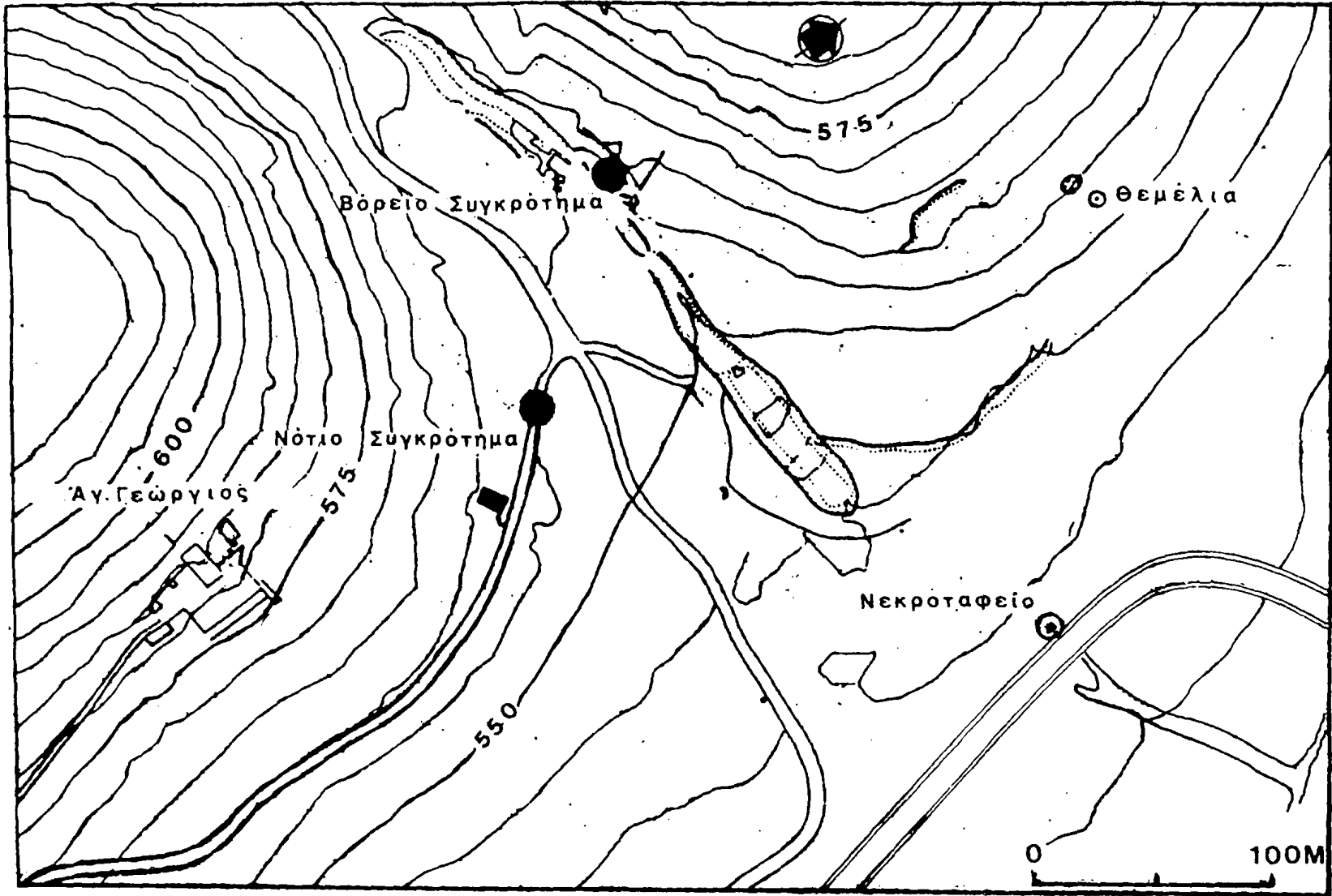

Φωτ. 29.

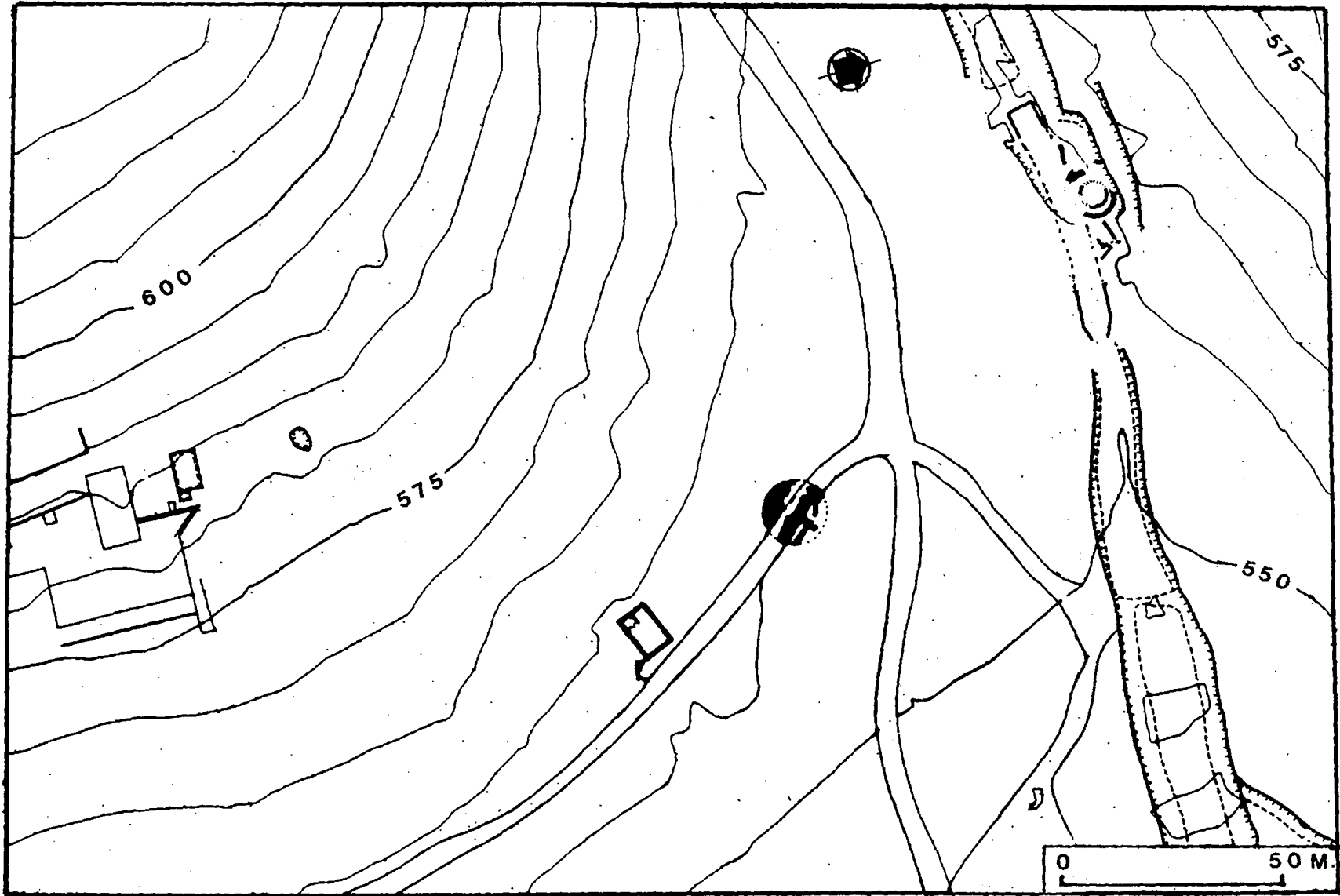
Εκμαγείο σφραγιδόλιθου (φωτ. 28) και χάλκινο έλασμα με παράσταση
Δήμητρας (φωτ. 29) από την επίχωση του κυκλικού κτίσματος.

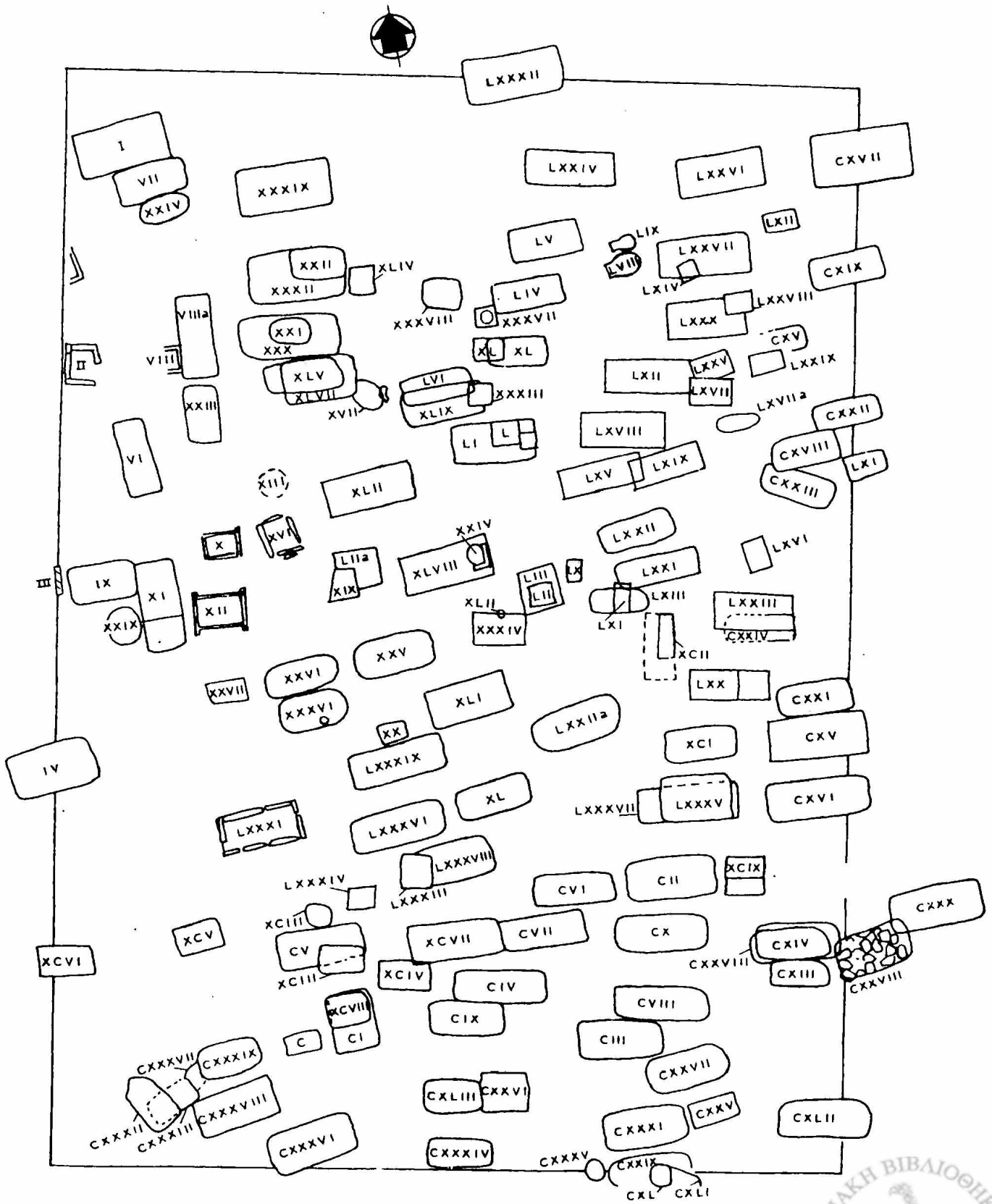
Σχέδ. 1. Γενικό τοπογραφικό του ευρύτερου χώρου της Δουρούτης.

Σχέδ. 2. Τοπογραφικό με τις θέσεις των αρχαιοτήτων της Δουρούτης

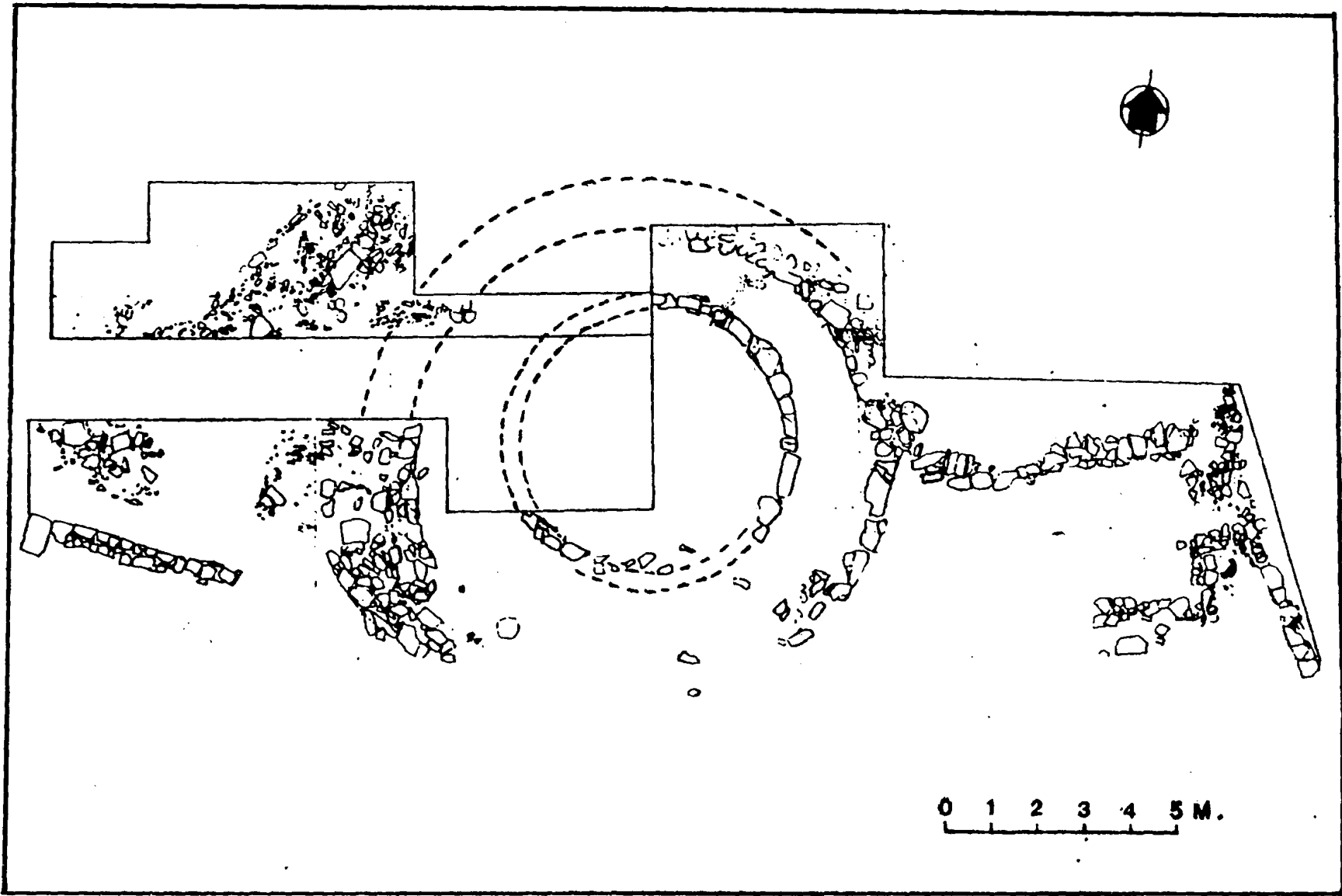

Σχέδ. 3. Γενική κάτοψη των κτισμάτων του ιερού της Δουρούτης.

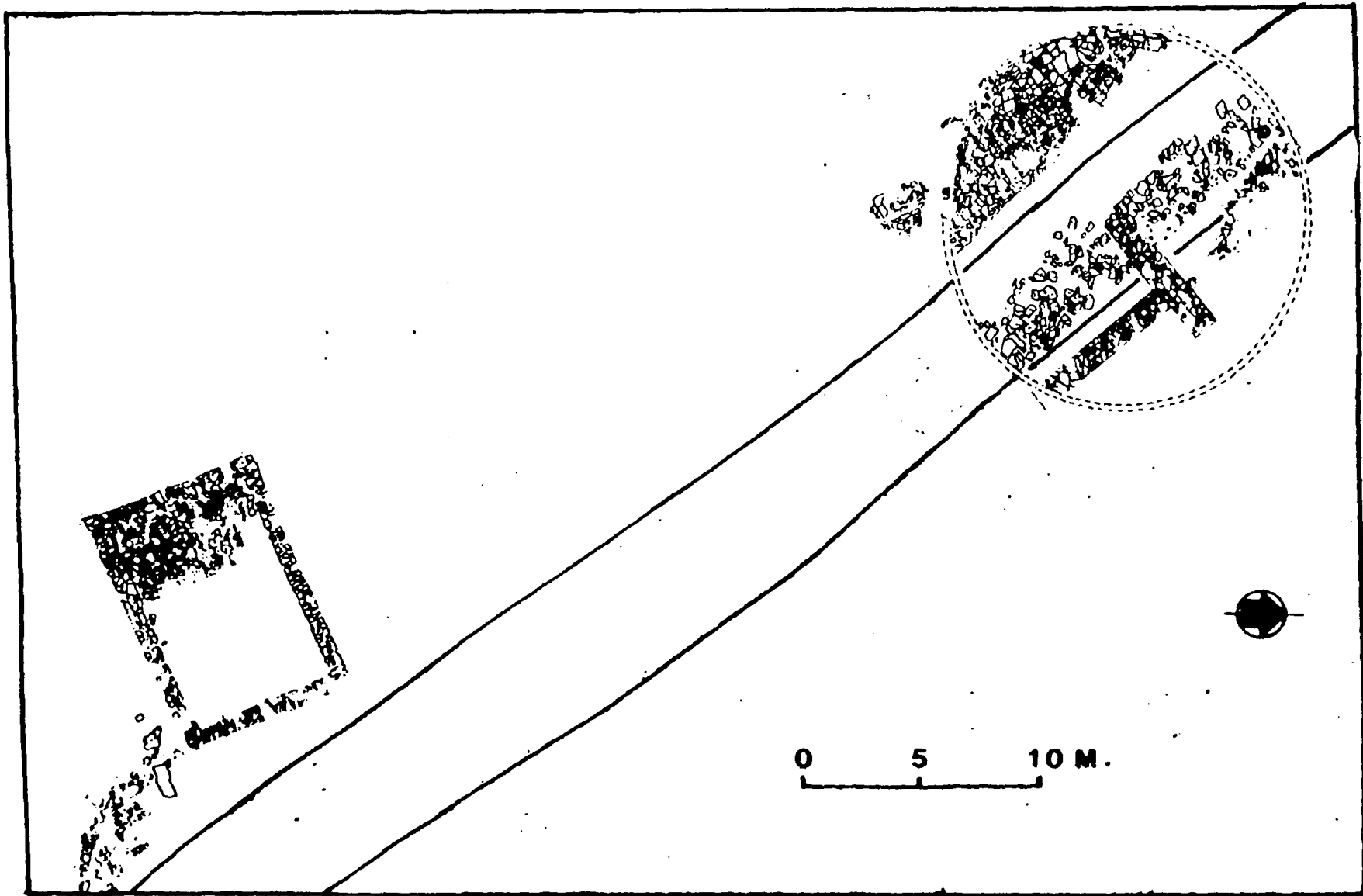

Σχέδ. 4. Κάτοψη των τάφων του νεκροταφείου της Δουρούτης.

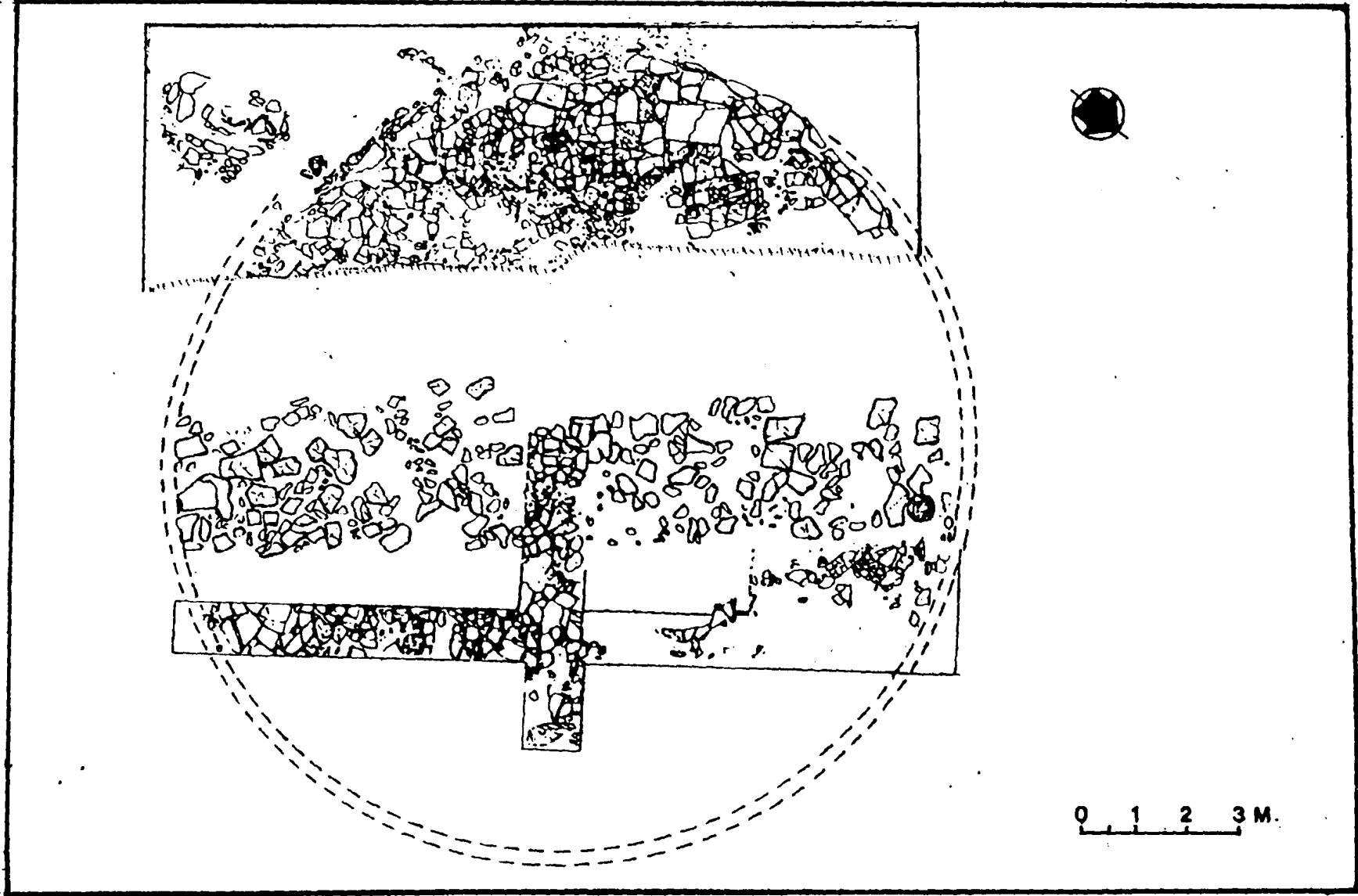

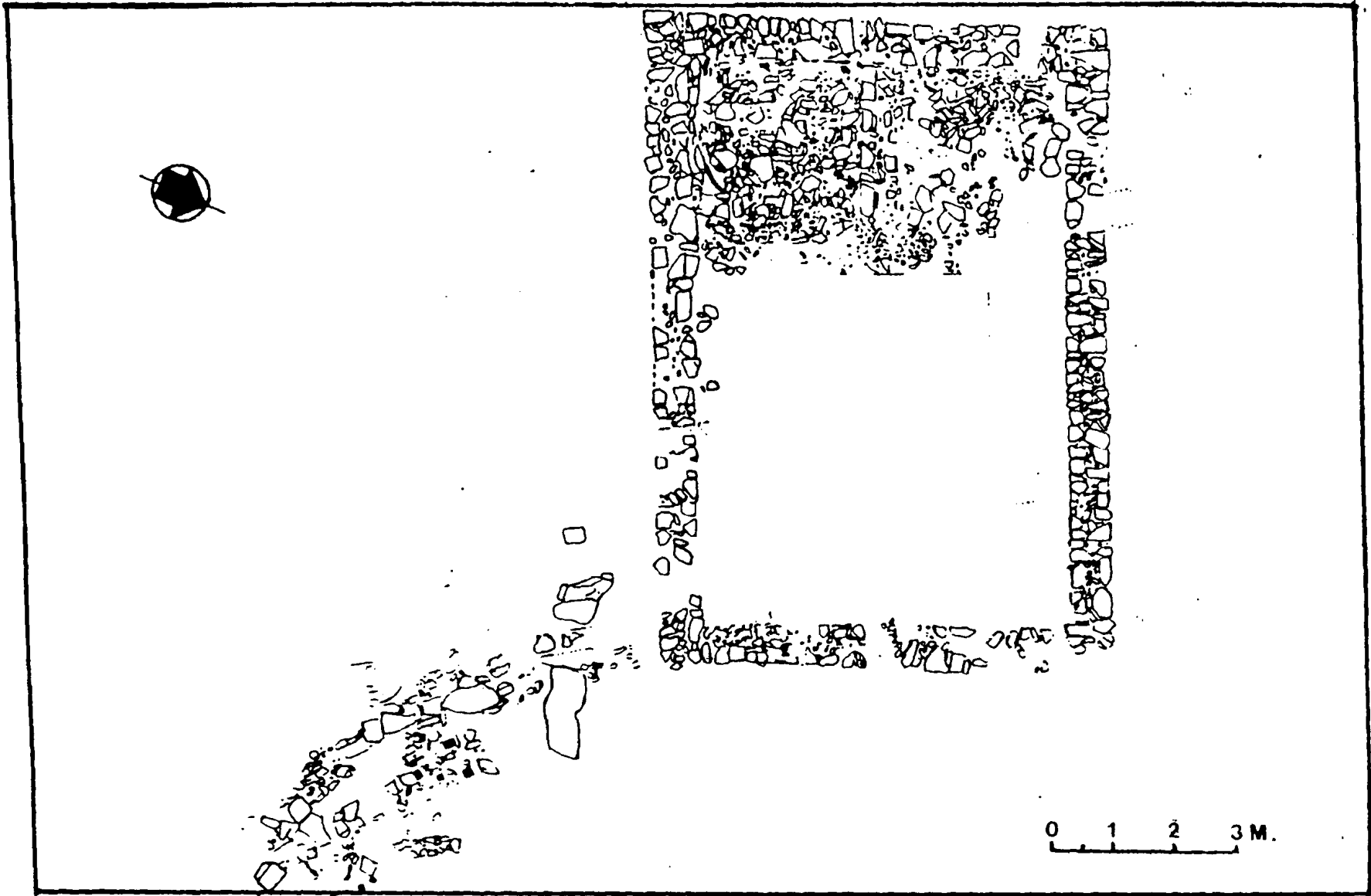
Σχέδ. 5. Κάτοψη του κυκλικού κτίσματος και των άλλων κατασκευών του Βορείου Συγκροτήματος.

Σχέδ. 6. Κάτοψη των κατασκευών του Νοτίου Συγκροτήματος.

Σχέδ. 7. Κάτοψη του κυκλικού πλακόστρωτου του Νοτίου Συγκροτήματος .

Σχέδ. 8. Κάτοψη του ορθογώνιου κτίσματος του Νοτίου Συγκροτήματος.

RESUMÉ

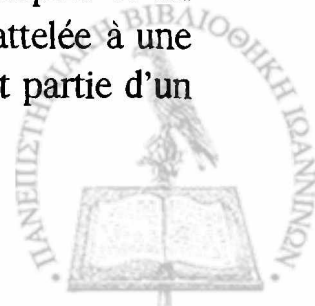
LE SANCTUAIRE DE DOUROUTI

par

Ioanna Andreou - Konstantina Gravani

Des fouilles de sauvetage pratiquées dans le passé (1976-1981) ainsi que des recherches systématiques récentes (1995-1998) à Dourouti, dans la cité universitaire de Ioannina, ont mis au jour un cimetière antique et des fondations d'édifices. Le cimetière a été découvert à côté de la section nord-ouest du périphérique de la cité universitaire; on y a exploré 150 tombes couvrant une large période (allant de la fin de la période géométrique jusqu'aux temps hellénistiques). Les tombes, qui dans leur majorité n'étaient que de simples amas de pierres, comprenaient de nombreuses offrandes funéraires, dont les plus importantes sont des poteries archaïques de Corinthe, des bijoux et des ustensiles en bronze et des armes en fer. Juste à la sortie du ravin Megalo Lagadi, c.-à-d. au nord du monastère de Dourouti, et sur un emplacement qui présente de nombreux avantages, on a découvert deux ensembles de fondations d'édifices antiques, qui ont en partie fait l'objet de fouilles. Le premier ensemble (ensemble-Nord) comprend un édifice circulaire ainsi que des parties de murs rectilignes et curvilignes, tandis que dans le second groupe (ensemble-Sud) on n'a jusqu'à présent découvert qu'un grand pavement circulaire, un édifice rectangulaire et une partie d'un mur curviligne.

La forme inhabituelle de certains édifices et constructions (tels que l'édifice circulaire, le pavement circulaire et l'édifice rectangulaire en forme de temple) ainsi que les données stratigraphiques et les trouvailles d'édifice circulaire (dont la partie centrale a subi un ennoyage de couches successives de matériaux formant des amas qui comprennent de nombreux fragments de poteries d'offrande, des poids de tissage scellés, des morceaux de tuiles et des pierres meulières, des terres cuites de femmes portant des flambeaux et des vases, une lame de bronze qui représente Déméter tenant un sceptre et un flambeau, une pierre gravée représentant une vache qui allaite attelée à une charrue etc) ont amené à la conclusion que les constructions font partie d'un

ensemble d'édifices cultuels et plus précisément d'un sanctuaire de Déméter. A partir de la céramique ainsi que des données stratigraphiques disponibles, on peut conclure que l'édifice circulaire a été construit, très probablement, la première moitié du IVe s. av. J.-C., tandis que, selon les indications, le site a été utilisé depuis l'ancien âge du fer jusqu'à la période hellénistique.

La découverte du premier sanctuaire de Déméter en Epire est particulièrement importante pour plusieurs raisons, et notamment du fait de sa proximité avec le sanctuaire panhellénique de Dodoni. Bien que les sources antiques ne fournissent aucune référence concernant le sanctuaire de Déméter en Epire, Pausanias a rapporté une tradition de Béotie qui associe Dodoni aux manifestations dans le bois sacré de Déméter et Coré à Potnies. Cette association inexplicable de Potnies à l'Epire peut se comprendre plus facilement si l'on considère que cette référence concerne le sanctuaire voisin de Dourouti, où l'on a aussi adoré Déméter. Une lamelle oraculaire qui a été trouvée à Dodoni probablement concerne aussi le sanctuaire de Déméter à Dourouti.

Grâce à la poursuite des recherches à Dourouti (dans un site qui a maintenu son caractère sacré à travers les siècles, comme le prouve l'existence des monastères de Saint Georges et de Sainte Paraskevi dans la même région) on espère découvrir des données concernant l'organisation du sanctuaire et enrichir nos connaissances des cultes antiques en Epire.

